

॥ श्रीः ॥

पद्यमंजरी.

लक्ष्मण गणेशशास्त्री लेले

नासिककर

‘पद्यमंजूषा,’ ‘मेघदूताचें समवृत्त मराठी
भाषांतर,’ इ० काव्यांचे कर्ते,

यांनीं रचिली.

ती

पुणें येथें

रावजी श्रीधर गोंधळेकर

यांचे ‘जगद्धितेच्छु’ छापखान्यांत छापून

पुणें येथें प्रसिद्ध केली.

इ० स० १९०२

किंमत ८ आणे.

ग्रंथकारांनी सर्व हक्क आपणांकडे राखून
ठेविले आहेत.

प्रस्तावना.

गतवर्षीं आह्वीं “ मेघदूतकाव्याचें समवृत्त मराठी भाषांतर ” छापून प्रसिद्ध केलें. त्याला येथील डेक्कन व्हर्नाक्युलर ट्रान्स्लेशन सोसायटी या संस्थेनें प्रोत्साहन दिलें, आणि सहृदय वाचकांनीं त्याचा उदारमनानें स्वीकार केला, याबद्दल त्यांचे या ठिकाणीं प्रसिद्धपणें आभार मानणें अप्रासंगिक होणार नाहीं.

निरनिराळ्या प्रसंगीं रचून ठेविलेल्या स्वकृतकाव्यसंग्रहापैकीं कांहीं प्रकरणें एकत्र करून तीं स्वतंत्र ग्रंथरूपानें छापून प्रसिद्ध करावीं असें या वर्षीं मनांत आलें. त्याप्रमाणें हा ‘ पद्यमंजरी ’ नांवाचा ग्रंथ तयार करून तो आह्वीं आज महाराष्ट्रसरस्वतीच्या मनोहर उद्यानांत स्वैर विहार करणाऱ्या रसिकांस प्रेमपूर्वक समर्पण करीत आहों.

या ग्रंथामध्यें एकंदर सतरा निरनिराळे विषय आहेत. त्यांत ईशवंदन, करुणालहरी, बोधलहरी, इत्यादि विषय बहुतेक स्वतंत्र आहेत. करुणालहरी व बोधलहरी हीं दोन्हीं काव्यें प्रथम प्रत्येकीं बावन श्लोकांचीं होतीं. परंतु कांहीं आकस्मिककारणानें दोन्ही लहरी खंडित झाल्या! करुणालहरीचे मूळच्यापैकीं बारा श्लोक राहिले; आणि बोधलहरीचें तर केवळ अष्टकच हातीं आलें! पुढें नवीन चाळीस श्लोक रचून ते अवशिष्ट राहिलेल्या करुणालहरीला जोडले. याप्रमाणें तयार झालेली करुणालहरी या

ग्रंथांत दिली आहे. प्रस्तुतलहरींत पहिल्याप्रमाणें कल्पनांचा क्रम व संगति हीं कायम राहिलीं नाहींत. तिच्यातील श्लोक संसारांतील विविध व विचित्र प्रसंग अनुभवून गोंधळलेल्या मनाचे परमेश्वराप्रत करुणोद्गार आहेत; आणि याच दृष्टीनें वाचकांनीं ते वाचावयाचे आहेत. करुणालहरीमध्ये प्रत्येक श्लोकांतील शेवटच्या चरणांत पहिल्या चार अक्षरांपैकीं पहिलें सोडून बाकीच्या तीन अक्षरांची आवृत्ति बहुतकरून साधली आहे. बोधलहरी पुरी करण्याचें मनांत आणलें नाहीं. कारण, तिच्यांत शब्दचित्राचाच विशेष चमत्कार असल्यामुळे ती कदाचित् वाचकांस कंटाळवाणी होईल असें वाटलें.

इतर बहुतेक विषय श्रीमच्छंकराचार्य, कालिदास, जगन्नाथराय इत्यादि रसिकमान्य आणि अभियुक्त कवींच्या अत्यंतमनोरम काव्यग्रंथांतून घेतले आहेत. सौंदर्यलहरी व संमोहखंडन यांस आचार्यांचे ग्रंथ आधार आहेत. आचार्यांच्या सौंदर्यलहरीस्तोत्राची प्राचीनपंडितांमध्ये मोठी मान्यता आहे. प्रस्तुत लहरीवर सुधाविद्योतिनी, सौभाग्यवर्धिनी, लक्ष्मीधरा, डिंडिमा इत्यादि अनेक टीका आहेत. या स्तोत्राला प्राकृतजन 'सुंदरलहरी' असें ह्मणतात. परब्रह्माची मुख्य शक्ति—जिला महाविद्या, मूलप्रकृति इत्यादि नावे आहेत—तिचें या स्तोत्रांत वर्णन आहे. या काव्यांत आचार्यांची देवताविषयक रति उत्कृष्टपणें व्यक्त झाली आहे. तिच्या अनुपंगानें या स्तोत्रांत अनेक काव्यचमत्कार आढळतात. कित्येक कल्पना तर फारच अपूर्व आहेत. असो. या स्तोत्रांतील आरंभीचीं कांहीं पद्ये व शेवटचीं भगवतीच्या अवयववर्णनाचीं कांहीं

पद्ये एवढ्याचेंच मराठी भाषांतर करून आह्मी या ग्रंथांत घातले आहे. जटिल, हिमालयवर्णन, आणि रतिविलाप हीं प्रकरणे कुमारसंभवांतून घेतलीं आहेत. अजविलाप रघुवंशांतून उतरला आहे. करुणाविलासाला भामिनी-विलासाचा आधार आहे. इतर कविता निरनिराळ्या संस्कृत कवींच्या ग्रंथांवरून रचिल्या आहेत.

या ग्रंथांत जे भाग भाषांतररूपानें दिले आहेत ते मूलग्रंथांतील प्रत्येक शब्द घेऊन रचिलेले नाहींत. त्यांमध्ये मूलांतील तात्पर्यार्थ मात्र आणण्याचा यत्न केला आहे.

शिवाय, या काव्यांत जेथें आर्या असें वृत्ताचें नांव लिहिलें आहे तेथें ती गीति समजावी. या ग्रंथांतील ठळक चुकांचें शुद्धिपत्र पुढें दिलें आहे त्याप्रमाणें ग्रंथ शुद्ध करून मग वाचावा.

एकंदरीत हा ग्रंथ केवळ मराठी वाचकांना स्वतंत्र मराठी काव्याप्रमाणें वाचण्याच्या उपयोगीं पडण्यासारखा आहे. यांत विषयवैचित्र्याप्रमाणें वृत्तवैचित्र्यही आहे. वाचकांच्या मनाला आल्हाद होऊन बोध होईल अशी यांतील विषयांची योजना केली आहे. आह्मी लिहितों याचा अनुभव वाचकांना आला तर ही पद्यमंजरी रचण्याचा हेतु सफल झाला असें होईल.

मम्मटाचार्यांनीं ज्यांत आपलें बुद्धिसर्वस्व खर्च केलें त्या काव्यप्रकाशांतील गुणदोषनिकषाला कित्येक उज्वळ कविरत्ने ही उतरलीं नाहींत, ही गोष्ट मनांत आली ह्मणजे प्रस्तुत अल्पप्रयत्नाविषयीं आमचें मन अत्यंत साशंक होतें. तथापि,

गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निन्दुं क्ष्वेडाविवेश्वरः
शिरसा श्लाघते पूर्वं परं कण्ठे नियच्छति ॥ १ ॥

या मुभाषितावर दृष्टि देऊन आणि

परि प्रभुहि संग्रहीं सकलवस्तुला ठेविती
गुणा न ह्यणतां उणा अधिक आदरें सेविती ॥

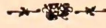
या सर्वश्रुत केकारवावर आप्तवाक्याप्रमाणें विश्वास ठे-
ऊन आह्मी ही पत्रमंजरी प्रसिद्ध करीत आहों.

या ग्रंथावर अभिप्राय देणाऱ्या परमपूज्य परमहंसांचें व
थोर गृहस्थांचें आह्मी फार आभारी आहों.

पुणें, सदाशिवपेठ, घर नं० ७८२ } लक्ष्मण गणेश शास्त्री लेले.
कार्तिक शु० २ शके १८२४.

१ शिव ज्याप्रमाणें चंद्राला मस्तकावर धारण करून हालाहल वि-
पाचा कंठामधें निरोध करितो, त्याप्रमाणें विद्वान् मनुष्य दुसऱ्याच्या
गुणांचें मान डोलवून अभिनंदन करितो आणि दोषांचें कंठाच्या आंत
नियमन करितो, ह्यणजे दोषांचें उद्घाटन करीत नाही; असा या
श्लोकाचा तात्पर्यार्थ आहे.

अभिप्राय.

ॐ

लक्ष्मणाख्येन कविना जनस्थाननिवासिना
लेलेवंशप्रसूतेन सतां संग्रथिता मुदे ॥ १ ॥
निसर्गरम्या रामेव पदविभ्रमशालिनी
रसिकस्वान्तजयिनी हृद्येयं पद्यमंजरी ॥ २ ॥
एतद्रतं सुललितं लहरीत्रितयं मम
संन्यासिनोऽपि प्रकृभं विलोभयति मानसम् ! ॥ ३ ॥
(श्रीमत्परमहंसः) चिदानन्दः.

I have read some of the pieces which make up Mr. Laxman Shastry Lele's Padyamanjari. They appear to me to be meritorious and very readable. In most cases the sense of the verses is perspicuous and it costs no effort to understand them. Though I do not think liberties should be taken with Marathā orthography to meet the exigencies of metre, there are not many instances of the kind in the book; and the language is classical. As a whole the Padyamanjari is a work of merit.

Sangamashrama, Poona. } R. G. Bhandarkar.
31 October 1902.

पद्यमंजरी हा हस्तलिखित ग्रंथ मी समय वाचून पाहिला. तेणेंकरून मनाला फार संतोष झाला. करुणालहरी यमकवमत्कास्युक्त

असून करुणरसपरिप्लुत आहे. असला चमत्कार महाराष्ट्रकाव्यांमध्ये प्रायः दृष्टीस पडत नाही. ईशवन्दन उदात्त आहे. बोधलहरी शब्दचित्राचा सुंदर नमुना आहे. हिमालयवर्णन, रतिविलाप, आणि विशेषतः अजविलाप, करुणविलास, अन्योक्तिसंग्रह आणि दमयन्ती या कविता अत्यंत सरस व मधुर उतरल्या आहेत. कै० कृष्णशास्त्री चिपलूणकर यांच्या सहृदयाल्हादिनी पद्यरत्नावलीतील कोणत्याही कवितांपेक्षां प्रस्तुत कविता निःसंशय कमी योग्यतेच्या नाहीत. सौंदर्यलहरी व जटिल यांत भाषांतराची करामत दिसून येते. सूर्योदय, यमुनागोत व कावेप्रशंसा यांत कविप्रतिभा प्रकट झाली आहे. विदुरोपदेश गंभीर असून चटकदार आहे. बोधामृत व संमोहखंडन यांनीं आपलीं नावे या काव्यांत अन्वर्थक करून सोडलीं आहेत. सारांश, या काव्यांतील सगळेच भाग सरस व चित्ताकर्षक वटले आहेत. प्रसाद व माधुर्य हे काव्यगुण प्रस्तुतकाव्यांत सुव्यक्त झाले आहेत. यमक व अनुप्रास हे शब्दालंकार व विविध अर्थालंकार यांनीं पद्यमंजरी मंडित झाल्यामुळे ती निर्मत्सररसिकाच्या प्रसादास पात्र होईल यांत संशय नाही. कवीनें प्रसंगविशेषीं सविस्तर टिपा दिल्या आहेत; त्यांतही त्याचे मार्मिकपणा, बहुश्रुतपणा व भाषानैपुण्य हे गुण दिसून येतात. कवीची वाणी प्रसन्न, प्रौढ व उदार असून त्याची शब्दयोजना विषयानुकूल व रसानुगुण आहे.

या काव्यांत गुणांच्या मानानें दोष फार थोडे आहेत, आणि तेही क्षुद्र आहेत. दोन तीन ठिकाणीं यतिविच्छेद आला आहे तथापि तो अनुप्रासाच्या खटपटीमुळे अपरिहार्य झालेला दिसतो. दूरान्वय क्वचित् आढळतो. अप्रयुक्तत्व, न्यूनाधिकपदत्व असे दोष स्थलविशेषीं सापडणार नाहीत असें नाहीं तरी पण काव्याच्या गुणसंनिपातामध्ये असले दोष लुप्त झाले आहेत व काव्याचे मनोहरसौंदर्य व आल्हादजनकत्व हे गुण अबाधित राहिले आहेत. असो.

पद्यमंजरी हा रमणीय काव्यग्रंथ कै० परशुरामपंत गोड-

बोले, कृष्णशास्त्री चिपळूणकर इत्यादि अर्वाचीन महाराष्ट्र कवींच्या रसिकमान्य व प्रतिष्ठित कृतींच्या पंक्तीला वसण्याला सर्वथैव पात्र आहे. आलीकडील मराठी काव्यसंग्रहामध्ये प्रस्तुत काव्याला उच्चस्थान मिळेल व त्याच्या कर्त्याची या एवढ्याच काव्यावर देखील विशेष प्रतिष्ठा होईल असें मला वाटते.

काव्यलोलुप.

अनुक्रमणिका.

विषय.	पृष्ठांक.
१ ईशवन्दन	१
२ अन्योक्तिसंग्रह	५
३ करुणविलास	१८
४ बोधलहरी	२२
५ यमुनागीत	२४
६ हिमालयवर्णन	२५
७ करुणालहरी	२७
८ जटिल	३९
९ विदुरोपदेश	४४
१० सौन्दर्यलहरी	४६
११ अजविलास	५७
१२ संमोहखंडन	६१
१३ सूर्योदय	६४
१४ काविप्रशंसा	६६
१५ रतिविलास	७१
१६ दमयन्ती	७६
१७ बोधामृत	८०

शुद्धिपत्र.

--:0:--

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
३१	३	परम ^१	परम
१६	३	नीच	नीच
"	"	हे	ते
"	१२	जावन	जावन
"	१४	येई	येइ
२२	६	जें	जें ^१
२४	१६	सार्थ	साथ
२७	५	असे	असे
२९	९	तंवीर	तंवरि
३१	९	करी	करी
३३	८	आहं	आहे
४२	१	त्रैलाक्यांतिल	त्रैलोक्यांतिल
"	४	असती	असती
४९	१	निपजे	निपजें
"	८	वाटे	वाटें
५०	१३	वरिति	वरिति
"	१४	स्तविति	स्तविति
"	१५	असे	असे
५१	८	ल्यातें	ल्यातें
५२	७	तरी	तारि
६३	१६	करुणरसानें	करुणरसानें
६६	२६	ज्याचे	ज्याचें
६९	८	दे ती	देती
"	१२	वाणी	देणारी
"	१९	मज लागोनी	मजलागोनी
७२	१६	'तुजविण	तुजविण
७३	१५	'मजला	मजला
७३	१७	फसवितोंसि	फसवितोंसि
७८	१९	प्रिथी तें	प्रिथितें
७९	१८		

श्रीः
पद्यमंजरी.

ईशवंदन.

पृथ्वी.

प्रभो ! सुयश वर्णितां तव कवीन्द्रही भागले
विलीन मग होउनी चरणपंकजीं लागले
न मुक्ति नैतिवांचुनी, सुलभ योगै हा मानवां
ह्यणोनि नति अर्पितो त्यजुनि मीपणा मान वा ॥ १ ॥

प्रभातिं रवि येउनी उदयशैलसानूवरी
करीं तिमिरं सारुनी विमल विश्व सारें करी
प्रसन्न रजनीसखा संकलमानसा तोषवी
प्रभो ! कृति तुझीच ही, सकल सांगती सत्कवी ॥ २ ॥
विभो ! दिवस, रात्र ही, हिमं, निर्दाघ, वर्षा^{१५}, तसे
अर्बांध ऋतुचक्रही क्रमवशेचि चालू असे
शशी रवि दुजे ग्रह स्थिति न सोडितां चालती
नैर्भीं, कृति तुझीच ही, कवि असें जनीं सांगती ॥ ३ ॥
अनंतसलिलाशयामधुनि वाँप्परूपें जल

टि० १ फार नम्र. २ पादकमलीं. ३ मोक्ष. ४ नमनावांचून. ५ तु-
झ्या स्वरूपांत मिळून जाण्याचा मार्ग. ६ मनुष्यांना. ७ गर्व. ८ उद-
यपर्वताच्या शिखरावर. ९ किरणांनीं. १० अंधकार. ११ चंद्र.
१२ सकल जनांच्या चित्ताला. १३ हिंवाळा. १४ उन्हाळा. १५ पाव-
साळा. १६ अप्रतिबंध. १७ नभीं चालती इ० अन्वय. १८ असंख्य
पाण्याच्या सांक्रामधून. १९ वाफेच्या रूपानें.

निघोनि वरि अंबरीं घन विनिमित्तें^२ श्यामैल
पुन्हां जलचि वर्पुनी मिळति ते^३ स्वरूपाप्रती
प्रभो ! कृति तुझीच ही, कवि असें जनीं बोलती ॥ ४ ॥

असे सहजर्शत्रुता सैलिलपावकांभीतरीं
तरी उभयतां मुखें विहरताति मेघान्तरीं
'अहा ! नवल देखिलें,' जन असें चमत्कारती
प्रभो ! कृति तुझीच ही, मुकवि वैखरी बोलती ॥ ५ ॥

वनीं तरुपरंपरा विविधवैलरीमंडिता
वसंतसमयीं जलाविणहि पल्लेवाळकृता
सुरम्य सुमनें, फलें रुचिर ही, तिला लाभती
प्रभो ! कृति तुझीच ही, मुकवि हें जनीं सांगती ॥ ६ ॥

तरुवरुनि अल्पसा विटपें खंडुनी काढिला
मंहीतलिं दुज्या तरुवरिहि वा जरी लाविला
तरी पुनरपि प्रभो ! तरु तयांतुनी उद्भवे
'नवीन; विभवे'^{१२} तुझ्या सकल हें असें संभवे ॥ ७ ॥

^{२०}दिनेश निजवैभवे प्रगटतां नभोमंडलीं
करी धवल मंदसें ^{२१}हंसित पंकजेश्री भली
निशारभैण देखुनी कुमुदिनी मदे हर्षती

१ आकाशांत. २ उत्पन्न करितें. याचा कर्ता 'जल' व कर्म 'घन' (मेघ) होय. ३ काळे. हे घन यांचें विशेषण. ४ घन. ५ जलरूपाप्रत. ६ स्वाभाविक वैर. ७ पाणी आणि विस्तव यांच्या मध्यें. ८ मेघामध्यें. ९ चमत्कार वाटून बोलतात. १० वाणी. ११ झाडांची रांग. १२ नानाप्रकारच्या वेलींनां सुशोभित. १३ पालवीनें नटलेली. १४ फुलें. १५ तुकडा, खांदी. १६ तोडून. १७ जमिनींत. १८ नवीन तरु उद्भवे इत्यादि अन्वय. १९ सत्तेनें. २० सूर्य. २१ हास्य. २२ सूर्यविकासिकमलाची शोभा. २३ चंद्र. २४ चंद्रविकासिनी कमलिनी.

प्रभो ! कृति तुझीच ही, कवि असें जनीं बोलती ॥ ८ ॥

सुवर्णरजतादिकीं सकलधातुंनीं रंजितां
महार्घमणिमंडिता विपुलसस्यशोभान्विता

ह्यणोनिच वसुंधरापद वरी मही सुंदर

प्रभो ! कृति तुझीच ही, वदति मान्य विद्वद्वरं ॥ ९ ॥

नगांवरि विराजती सरसवीर्यसंशालिनी

प्रफुल्लित वनस्पती सकललोकसंजीविनी

तरूहि फलपल्लवीं अमित जीव हे पोषिती

प्रभो ! कृति तुझीच ही, कवि वदे असे सन्मती ॥ १० ॥

विशिष्ट गुण राहती भुवनिं वस्तुवस्तुमधे

दुजाचि गुण मिश्रणीं प्रगटतो कृपांभोनिधे !

परी विकृति^३ ही अशा परम सुंदरा वाटती

प्रभो ! कृति तुझीच ही, कवि असें वदे सन्मती ॥ ११ ॥

असंख्य, विविध, प्रभो ! असति जीव विश्वान्तरीं

जलीं किति, नभीं किति, विचरती किति भूवरी

विचित्र कृति ही अशी मतिस माझिया गुंगवी

तुझीच कृति ही असे, वदतसे जनीं सत्कवी ॥ १२ ॥

मही, गगनही तसें जलचरांस मानेच ना

न वारि न च भूमि ही तशि नभश्चैरांच्या गैणां

१ सोनें, रुपें इत्यादिकांनीं; हे पुढील पदाचें विशेषण. २ चित्र-
विचित्र झालेली, रंगलेली. ३ मोठ्या किंमतीच्या रत्नांनीं सुशो-
भित. ४ मोठ्या धान्यसंपत्तीनें युक्त. ५ 'संपत्ति धारण करणारी'
अशी पदवी. ६ धारण करिते. ७ मोठे विद्वान्. ८ पर्वतांवर. ९ रस
आणि वीर्य यांनीं युक्त आणि ह्यणूनच फार शोभणाऱ्या. १० सकल
स्त्रोकांना तारणाऱ्या. ११ फळे व पाला यांनीं. १२ कृपासागरा. १३
विकार, प्रकार. १४ पक्ष्यांच्या. या श्लोकांत केलेलीं विधानें अगदीं नि-
रपवाद नाहींत. १५ समुद्रायांना.

महीवरिल जीव ते जलिन न वा नभीं राहती
 तुझीच कृति ही असे, कवि असें जनीं सांगती ॥ १३ ॥
 अगा ! प्रबल दुर्बलां जिणुनि मारिती, भक्षिती
 असे कितितरी बळी पडति त्यां नसे कीं मिती
 खरीच ह्यण, 'पोसती अमित जीव जीवांवरी'
 प्रभो ! कृति तुझीच ही, सुकवि हे वदे वैखरी ॥ १४ ॥
 विशालमतिवैभवं, प्रकटवाक्प्रभावं वर
 असे अखिलसृष्टिचा अनभिषिक्त राजा नर
 स्वकीय अधिकार तो सतत भूवरी गाजवी
 कृपा तवचि ही, असा सुकवि दुंदुभी वाजवी ॥ १५ ॥
 अशी वरतनू, अगा प्रभुवरा ! मला लाभली
 गमेल कृतकृत्यता जरि तुझ्या पर्दां लागली
 असें परम दीन मी, असाशि तूं दयासागर
 ह्यणोनि विनये तुझ्या जवळिं मागतों हां वरं ॥ १६ ॥
 कैथामृतझरी तुझी श्रवण हे करो पार्वन
 करोत कर हे तुझे विमलपदसंसेवन
 बघोत तव रूप हे नयन, नाम वाचे घडो
 प्रभो ! सतत मन्मना तवचि छंद तो आवडो ॥ १७ ॥

१ वचन, उक्ति. २ 'जीवो जीवस्य जीवनम्' या ह्यणीची ही
 छाया आहे. ३ प्रचंडबुद्धिसामर्थ्यानें. ४ स्पष्टवाणीच्या बलानें. ५
 श्रेष्ठ. ६ अभिषेक न झालेला. ७ नगारा. ८ उत्कृष्ट देह. ९ पुढील
 श्लोकांतला. १० प्रसाद, मागणें. ११ कथारूप अमृताचा झरा. १२
 कान. १३ पवित्र. १४ पवित्र पायांची चांगली सेवा.

अन्योक्तिसंग्रह.

चातकान्योक्ति.

शा. वि.

वारी वर्षुनिया निवारिति तृषा ते मेघ होती दुजे
हाका मारुनि मारुनी मुख, सरुया ! गेलें मुकोनी तुझे
आहे निर्जल, शुभ्र, अंबुदं शरत्कालीन हा, चातका !
नाहीं पोकळगर्जनेविण दुजा व्यापार या ठाउका ॥१॥

व. ति.

फुल्लान्बुजालि अलिचुंबित डोलतात
हंसावली विहरती प्रमदें जयातें
थोडे असे असति कीं जलसंनिवेश ?
याची जलार्थ परि चातक निर्जरेश ! ॥ २ ॥

आर्या.

मानी खंगं एक गमे चातक, त्या दीर्घ आयु लाभावें
सोडी प्राण तृषेनें, याची अथवा बलारिला भावें ॥३॥

वायसान्योक्ति.

दिंडी.

अगा विहगा^{१३} वायसा ! गा खुशाल
होय त्याचा तुजकडे काय बोलें ?
आम्रवृक्षीं तव सरलकोकिलाशीं
जयें संगति^{१५} घडविली दोष त्याशी ! ॥ ४ ॥

१ मेघ. २ शरदृतूतला. ३ अगा चातकपक्ष्या. ४ प्रफुल्लितकम-
लांची रांग. ५ ज्या जलसंचयांत. ६ पाण्याचे सांठे ७ पाण्याकरितां.
८ इंद्राला; हें 'याची' याचें कर्म. ९ अभिमानी. १० पक्षी. ११ बलश-
त्रूला; इंद्राला. १२ प्रेमपूर्वक. १३ काकपक्ष्या. १४ दोष. १५ सहवा-
स. १६ त्या विधात्याला.

वसो आम्रवनीं, कृष्ण अंग दावो,
 करो मंजरिशीं संग, फलें खावो
 करो पिकसे काक हे सर्व खेळ
 परी त्याला मधुसमय जाणवेल ! ॥ ९ ॥

शा. वि.

कीं बोले शुकसा? तनू विलसते किंवा मयूरापरी?
 कीं हंसासम अंगनांस शिकवी चालावयाची परी?
 संलपें रसिकांस बालपिकसा कीं रंजवी अंतरीं?
 काका काय ह्यणोनि कांचनमयीं या ठेविलें पंजरीं? ॥६॥

मयूरान्योक्ति.

आर्या.

यांचीं न चातकापारि जीवन तुजपाशि जीवनधरा हे!
 मी नीलकंठ आहे, तव शब्देचि प्रसन्नता राहे ॥७॥

शा. वि.

मित्रा! या मलयावरी विहरती लक्षावधी पांखरें
 रावे, हंस, कपोत, कोकिल तसे ते पारवे, हें खरें
 जेव्हां शब्द परी मयूर करितो, तेव्हांचि तो चन्दन ॥
 होई लभ्य जनां, सुटोनि सगळें व्यालावलीबंधन ॥ ८ ॥

शुकान्योक्ति.

मालिनी.

उडति अखिल पक्षी अंतरिक्षीं भरारा
 मधुनि बसति वृक्षीं, लक्षिती लोक सारा
 नवफलसुमनांचा लाभ होतो तयांस
 तुजसि मधुरवाणी दे, शुका! बंदिवास ॥ ९ ॥

* कोकिलसारखे. १ वसंत. हा कोकिलांचा गानाचा समय आहे.
 २ प्रकार. ३ कावळ्याला. ४ सोन्याच्या. ५ याचा कर्ता 'मी' अभ्या-
 हत. ६ अगा मेघा. ७ मलयपर्वतावर. ८ सर्पपंक्तीचें वेष्टन.

दिंडी.

सोनियाचा पिंजरा बसायाला
 पाचमंडित मृदुदंड फिरायाला
 मधुर दोंडिमफल नित्य खावयाला
 स्फटिकपात्रीं जल विमल प्यावयाला ॥ १० ॥
 नृपति न्हाणी मज आपुल्या करानिं
 'राम,' 'विठ्ठल,' 'गोविंद,' वैदवि राणी
 सुखें ऐशीं हीं सकल अमुनि भोंवें
 चित्त माझें कोटेंराकडे धावें ! ॥ ११ ॥

हंसान्योक्ति.

पृथ्वी.

सुगंध बहु ज्यांतलें कमलरेणुंनीं जीवून
 अशा विमलमानसीं प्रथम जो करी जीवून
 द्विजेंद्र' कलहंस तो वसति केविं आतां करी
 तया 'मलिनपल्वलीं ? उडति ज्यांत भेकां वली ॥ १२ ॥

दिंडी.

अमृततनुनें नयनांस तोष देई
 वारि वर्षुनि संताप लया नेई
 तया मेघाचा उदय तुज न साहे
 तुझी हंसा ! तनु मात्र धवल आहे ! ॥ १३ ॥
 हंस वाटेचा शीण निवाराया

१ पाचमण्यांनीं खचलेला. २ डालिंब. ३ बोलविते. ४ म-
 नापासून. ५ खोप्याकडे. ६ ज्या मानससरोवरांतलें ७ कमलांतील रज
 लागून. ८ पाणी; ज्यांतलें जीवन इ. अन्वय. ९ पवित्र मानससरोव-
 रांत. १० वास. ११ पक्षिश्रेष्ठ. १२ घाणेरड्या डबक्यांत. १३ अनेक
 वेडूक. १४ उदकमय देहानें.

पातलासे बक वसति तथा ठायां
हंसुनि टोंचिती ते' चंचुनी तेंदंग
नाहिं बाधत कवणास नीचसंग ? ॥ १४ ॥

बकान्योक्ति.

दिंडी.

भृकुटि हलती ना, स्तिमित चंचुचाळे
पंख निश्चल, मानही मुळिं न हाले
दृष्टि नासाग्रीं लीन करिशि साची
बका ! धरिशी कां वृत्ति तौपसाची ? ॥ १५ ॥
वसति कासारीं, रंग धवल साचा,
गमन सुंदर येईल मधुर वाचा
क्षीरवारीचा भेदविधि कराया
बका ! योजीशिल कोणत्या उपाया ? ॥ १६ ॥

कोकिलान्योक्ति.

ड. वि.

त्यजुनि मान, अगा सखया ! पिका !
मधुर पंचमराग वदे निकाँ
न वदशी तरि ' वायस हा ' अशी
समज होईल मानवमानसीं ॥ १७ ॥

व. ति.

बा कोकिला ! कुटजवृक्षिं मरुप्रदेशीं

१ बक, बगळे. २ त्या हंसाचें अंग. ३ तपस्व्याची. ४ सुंदर गमन (आणि) मधुर वाचा (शिकलास तर) येईल. ५ दूध आणि पाणी यांच्या मिश्रणांतून एकापासून दुसरें वेगळें करून दाखविणें ही क्रिया. ६ कोकिल पंचमांत गातो अशी कविप्रासिद्धि आहे. ७ चांगला. ८ कुज्याच्या झाडावर. ९ मारवाडांत.

गाऊनि कां निजमुखा बहु शीण देशी ?
 जेथें सुभाषित तुझे रिझवी जनाला
 तो प्रांत आम्रतरुचा अगदीं निराळा ! ॥ १८ ॥

दिंडी.

करो मंजुल कलहंस गान आजी
 मधुर गुंजारव करो भृंगराजी
 करो बॅर्ही रव पसरुनी पिसारा
 मौन धरुनी बैसला पिके विचारा ! ॥ १९ ॥

भ्रमरान्योक्ति.

दिंडी.

मुळिच चंपककलिकेस पुसत नाही
 आम्रमंजरिचा विरह सुखें साही
 कमलरेणू मृदु मधुर न घे खाया
 दवडि सुंदर पाटैलामोद वायां ॥ २० ॥
 अल्प आदर मंदारतरुस दावी
 अशी सहसा कां वृत्ति पालटावी ?
 ह्यणुनि वाटे माझिया मानसाला
 भृंगतरुणा मालतीलाभ झाले ! ॥ २१ ॥

साकी.

मर्त्तमतंगजगंडमदावरि जे उदयार्ला आले
 प्रफुल्लकमलस्थितरेणूनीं फार सुगंधित झाले ॥ २२ ॥

१ भ्रमरांची पंक्ति. * मोर. २ कोकिल. ३ पाटलपुष्पांचा सुगंध.
 ४ फारच थोडा. ५ तरुणभ्रमराला. ६ मालतीची प्राप्ति. ७ येथें दोन्ही
 दिंड्या मिळून एक अन्योक्ति आहे. ८ माजलेल्या हत्तीच्या गंडांतील
 मद प्राशन करून. ९ लहानाचे मोठे झाले. १० प्रफुल्लितकमलांतील
 रज लागून.

तेच मधुव्रत आतां अपुला कंठिति काळ जगांत
निंबतरूवरि अर्ककुमुमि वा बैसुनिया दिनरात ॥ २३ ॥

दिंडी.

चुंबितांना उद्यानिं मंजरीला
नाहिं भृंगें हुंगिलें भाधवीला
रसिक नोहे तो ? ती न काय रम्य ?
हेतु ईशेच्छेविण न यातें गम्यं ! ॥ २४ ॥

कमलान्योक्ति.

व. ति.

नक्षत्रनाथ दिसतां गर्गनोदरांत
आनंदती सकल जीव जनीं निरतान्त
तूं मात्र होशि, कर्मला ! अतिखिन्न, हाय !
होई विधीचें उलटा ! तुज बोलें काय ! ॥ २५ ॥

आर्या.

वास जैलांत करीशी भ्रंशुपीं प्रणयातिरेक तव राहे

१ भ्रमर. २ रुईच्या फुलावर. या दोन्ही साक्या मिळून एक अन्यो-
क्ति आहे. ३ माधवीलतेला. ४ भृंग व मालती हीं उभयतां अनुरूप
असून त्यांचा संयोग घडून आला नाहीं या गोष्टीमध्ये. ५ समजण्यासार-
खा. ६ चंद्र. ७ आकाशांत. ८ अत्यंत. ९ हे कमला, कमल अर्थात् सू-
र्यांदर्यां विकास पावणारें आहे. * दैवच. १० दोष. ११ पाण्यांत;
विरोधपक्षीं जडांत, मूर्खांत. उ आणि ल या वर्णांचें संस्कृतभाषेत
सावर्ण्य आहे. १२ भ्रमरांवर; विरोधपक्षीं मद्यप्यांवर. १३ अत्यंत
(फाजील) प्रेम.

तरि मित्रोदयिं हर्षसि ! नवल असे थोर, पंकजवरा ! हें ॥२६॥

पुष्पिताग्रा.

विकसितकमला ! तुझ्या रसाला
पिउनि करो मधु गान भृंगमाला
परिमल निरपेक्ष दूर वही
पवन, असा तव बंधु अन्य नाही ! ॥ २७ ॥

बक तव अवहेलना करीती
ह्यणुनि विषाद धरीशि काय चित्ती ?
कमलिनि ! मकरंदमर्मवेत्ते
भ्रमर चिरायु असोत येथे, गे ! ते^{१६} ॥ २८ ॥

शिखरिणी

प्रसन्न कासारीं जनन, हरिहस्तीं निर्वसन
स्वतां सद्म^२ श्रीचें, परिमल हरी दांनवमन
गुणांनीं या पूर्णा तव तनु दिसे, अंबुज ! बरी

१ सूर्योदयाच्या वेळीं; विरोधपक्षां स्नेहाच्या उत्कर्षकालीं. २ प्रफुल्लित होतोस; विरोधपक्षां आनंदित होतोस. ३ अगा कमलश्रेष्ठा; विरोधपक्षां चिखलांत जन्म पावणारांमध्ये श्रेष्ठा; अर्थात् हीनकुल-शिरोमणे, पंकजाच्या नैसर्गिक स्थितीवर श्रेष्ठानें विरोध कल्पून या पद्यांत चमत्कार वर्णन केला आहे. ४ फुललेल्या कमला. ५ गोड. ६ भ्रमरपंक्ति. ७ मोबदल्याची अपेक्षा न करितां. ८ वाहून नेतो; विखरितो, पसरतो. यास कर्ता 'पवन' व कर्म 'परिमल.' ९ वर सांगितलेल्या योग्यतेचा. * मित्र. १० अपमान. ११ खेद. १२ गे कमलिनी ! १३ कमलांतील रसाची खुबी जाणणारे. १४ दीर्घायु. १५ या जगांत. १६ प्रसिद्ध. १७ निर्मळ अशा. १८ जन्म. १९ वसति. २० घर. २१ लक्ष्मीचें. लक्ष्मी कमलनिवासिनी आहे हें प्रसिद्ध आहे. २२ देवांचें मन. २३ अगा कमला !

द्विजेत्तंसीं हंसीं जरि रंति तरी उन्नति खरी ॥ २९ ॥

जलान्योक्ते.

शा. वि.

अंगीं शीतलता वसे, तव असे स्वाभाविक स्वच्छता
स्पर्शोनी तुज शुद्धि पावति जनीं जे कां अशुद्ध स्वतां
वानूं मी बहु काय जीवनाचि तूं प्रत्यक्ष तें आमुचें
जाणें नीचपथें सदा परि तुला वापा जलीं ! कां रुचे ? ॥ ३० ॥

कुंडलान्योक्ति.

शा. वि.

त्वां मोठें तप अंगिशस्त्रसलिलां सेवोनि केलें असे
त्या योगेंचि सुवर्णरूप तुजला हें प्राप्त झालें असें
रामारम्यकपोलचुंबन घडे, रत्नांचिही संगति
हो आतां तरि कुंडला स्थिर ! पुरे; हे हेलकावे किती ? ॥ ३१ ॥

चंदनान्योक्त.

प्रहार्षिणी.

जे कोणी तव तनु चूर्णिताति हस्तें
गंधानें मुखविशि त्यांहि तूं जनातें
हा ऐसा तव परिपाठें लोकमान्य
पाटीरा ! तुजसम तूंचि, बा ! वर्दान्य ॥ ३२ ॥

१ पक्षिश्रेष्ठ अशा. २ प्रेम, भाव. ३ उत्कर्ष, मोठेपणा. ४ प्राण.
५ निच मार्गानें. नीच हें पद श्लिष्ट असल्यामुळें तें या श्लोकांतील विरो-
धात्मक चमत्काराला उपयोगीं पडलें. उदकाची नीचमार्गानें जाण्याची
प्रवृत्ति स्वभावसिद्धच आहे. ६ उदका ! ड आणि ल यांच्या सावर्ण्या-
नें 'जडा' ! (वेड्या !). ७ अग्नि, शस्त्र आणि उदक यांना. ८ सुवर्णाचें
रूप, ९ स्त्रियांच्या सुंदर गालांचें चुंबन. १० चुरतात, चूर्ण करितातच.
११ वासानें. १२ पद्धति, संप्रदाय. १३ अगा चंदना ! १४ उदार. यथें
अनन्वय अलंकारानें पाटीराचा अनन्यसाधारण उत्कर्ष वर्णिला आहे.

आर्या.

जरि विधि चंदनतरुला फलकुमुर्मी^१हीन निर्मिता झाला
अंगातें झिजवुनिया तरि हरि तो धन्य अन्यतांपाला ॥३३॥

दिंडी.

मूल वेष्टिति चंदना ! तव भुजंग
तुझ्या शिखरावरि विहरती विहंग
उडति शाखांवरि चहुंकडे प्लवंग
न जनिं ओढत कौणतें तुझे अंग ? ॥ ३४ ॥

व. ति.

गंधें तुझ्या हरियलें अमुच्या मनाला
आलों समक्ष म्हणुनी तव दर्शनाला
कोडीं भुजंग दिसती तंव हे विशाल
येतो अह्नी, मलयजा ! अर्स तूं खुशाल ॥ ३५ ॥

कस्तूरिकान्योक्ति.

व. ति.

मदंधसा त्रिभुवनांत दुजा न गंध
चित्तांत हें धरुनि झालिस तूं मदांध
त्यासाठिं हानि करिशी अपुल्या पित्याची

१ फळें आणि फुलें यांनीं रहित. २ परकीयांच्या संतापाला. ३ पक्षी. ४ वानर. ५ अंगीकारिलेलें, घेतलेलें. ६ ढोलांत ७ अगा चंदना ! ८ ऐस, रहा. ९ सुखरूप. * माझ्या वासासारखा. १० त्या गंधासाठीं. ११ बापाची. एका विशेषप्रकारच्या हरिणाच्या नाभींत कस्तूरी सांपडते. त्या हरिणाला कस्तूरीमृग असें ह्मणतात. त्या कस्तूरीमृगाला मारून त्याच्या नाभींतून कस्तूरी काढून घेतात. तेव्हां कस्तूरीचा जन्म तिच्या बापाच्या मुळावर झाला असें झालें ! ही गोष्ट मनांत आणून कोणी एक गृहस्थ या पद्यांत वर्णिल्याप्रमाणें तिच्याशीं उपहासपूर्वक बोलत आहे.

कस्तूरिके! तुज न लाज तथापि त्याचीं! ॥ ३६ ॥

आम्रफलान्योक्ति.

व. ति.

स्वर्णासमान तव कांति विराजमान
गंधास तेविं रुचिला हि जनांत मान
आम्रा! तुझे हृदय मात्र कठोर, हाय!
हैं शोभते वद तुझ्या महतीस काय? ॥ ३७ ॥

इक्ष्वन्योक्ति.

शिखरिणी.

परासाठीं पीडों सहन करुनी कंठि दिवस
तनू भंगों पावे तरि हि वितेंरी स्वादुचि रस
जयाच्या लोकांना विकृति रुचती त्याहि सकळ
अहा! त्या इक्षूचा खचित गमतो जन्म सकळ! ३८॥

चंद्रान्योक्ति.

व. ति.

चंद्रा! सखा ह्यणविशी जनिं मन्मथाचा
तद्वरियां प्रणय दाविशि तेविं साचा
विश्वासपात्र तरि तूं असशी तयांचें
हैं तों निर्दर्शन तुझ्या विमलान्तराचें! ॥ ३९ ॥

१ काळीज, अर्थात् कोय. २ मोठेपणास. ३ चरकांतील दाब, विरोधपक्षां त्रास. ४ कांज्याच्या रूपानें परिणामाप्रत; विरोधपक्षां नाशाप्रत. ५ देतो. ६ मधुर द्रव, विरोधपक्षां प्रेम. *जयाच्या त्या सकळहि विकृति इ० अन्वय. ७ गूळ, साकर इ० प्रकार; विरोधपक्षां विकृतरूप ८ उसाचा. ९ मदनाचा. १० शंकराला. ११ प्रेम. १२ विश्वासाचें ठिकाण. १३ मदन व शिव यांचें. १४ उदाहरण. १५ निर्मल मनाचें.

कुंभान्योक्ति.

प्रहर्षिणी.

चा कुंभा ! अडकवुनी गळ्यास फांस
जो कूपीं ढकलि तुला तथा नरास
प्रेमें तूं सुखविशि जीवनेप्रदानें
हें कोठें त्रत शिकलासि कोण जाणे ! ॥ ४० ॥

दीपान्योक्ति.

मालिनी.

अयि जिवलग मित्रा ! प्रेमपात्रा, प्रदीपां !
हृदयिं धरुनि ठेवीं एक ही गोष्ट बापा
अनवरत सुपात्रीं सेनेहें तूं पूर्ण राख
तव सकलगुणांची अनर्थ्या होय राख ! ॥ ४१ ॥

सागरान्योक्ति.

द्र. वि.

स्वंगुरुतागुरुगर्व नव्हे बरा
लघु तुझ्यासम अन्य न सागरा !
जवळि तूं असतां दुसरीकडे
तृषित नाविक पाहति बापडे ! ॥ ४२ ॥

आर्या.

तृण शिरि^१ धरिशी, देशी स्थल रत्नां, अर्णवा ! पदाजवळीं
तृण तें तृण रत्नहि तें रत्न, वृथाभ्रम तुझ्या मना कवळी ४३

१ पाणी देऊन; श्लेषानें जीव देऊन. २ दिव्या. ३ एकसारखें. ४ चांगल्या ठिकाणीं; न गळणाऱ्यापात्रांत. ५ प्रेम; तैल. ६ गुणांची; वार्तांची. ७ नाहींतर, ८ माती, राख. ९ आपल्या मोठेपणाची मोठी घमेंड. १० नदी, सरोवर, कूप इत्यादिकांकडे. ११ नावाडी. १२ डोक्यावर. १३ रत्नांना. १४ हे समुद्रा !

कूपान्योक्ति.

आर्या.

मी परम नीच ऐसै समजुनि कूपा ! करीं न खेद मनीं
अतिसरसहृदय तेवीं असशी अतिचतुर परगुणग्रहणीं ॥ ४४ ॥

दुग्धान्योक्ति.

आर्या.

तेस, विकृत, मथित तरी प्रकट करी सेनहँ ! हें असें कवण ।
त्या शुद्धमधुरदुग्धावांचुनि दावी जनांत थोरपण ॥ ४५ ॥

तडागान्योक्ति.

शा. वि.

तापानें रविच्या मुकोनि सगळें जाईल माझें जळ
कोठें जातिल तेधवां पथिक हे संतापदुःखाकुल
चित्तेनें झुरतें सरोवर अशा, प्राणान्तही पावते !
त्याचें जीवनें धन्य ! अन्य लँटिकेची जीवनेंधारते ॥ ४६ ॥

शंखान्योक्ति.

कनकमंजरी.

लँवणजीवनीं जन्म, वँकता

१ अधम. २ अत्यंत प्रेमयुक्त अंतःकरण ज्याचें असा. ३ दुसऱ्याच्या आंगचा गुण घेण्याविषयीं. नीच, रस, हृदय आणि गुण यांचे अनुक्रमें खोल, उदक, अंतःप्रदेश आणि दोरखंड असे दुसरे अर्थ आहेत त्यां- वरून श्लेष व्यक्त होईल. ४ तापविलेले; विरोधपक्षीं संतापयुक्त के- लेलें. ५ दही, लोणी इत्यादि विकारांप्रत पावलेलें; विरोधपक्षीं विरूप केलेलें. ६ घुसळलेलें; विरोधपक्षीं ताडन केलेलें. ७ तूप; विरोधपक्षीं मैत्री. ८ पवित्र, निर्मल. ९ नाश पावते; जीवनरहित होतें. १० पाणी; श्लेषानें जीवितही. ११ खोटें, व्यर्थ. १२ जलसंचय. १३ खान्या पा- ष्यांत. १४ कुटिलपणा, वांकडेपणा.

कठिनता तशी आंत शून्यता
अमुनि, शंख, हें सर्वही उणें
हेरि करीं वसे कोणत्या गुणें ? ॥ ४७ ॥

नागवलयन्योक्ति.

व. ति.

लोकोपकार निजपत्रफलीं करीती
वेल्ली अशा किति तरी जगतीत होती !
ती नागवाह्नि परि फार त्यांत साजे
रामांमुखेन्दु रमणीय तिनें विरांजे ! ॥ ४८ ॥

सुवर्णान्योक्ति.

पृथ्वी.

घणावरि घण, प्रभो ! जन हणी शरीरावरी
पुनः पुनरपी मला ढकालि अग्निकुंडान्तरीं
करी विकृत रूपही, सकल दुःख हें साहवें
परी मज न गुंजिकारतुलन मात्र तें पाहवें ! ॥ ४९ ॥

सुवर्णकारान्योक्ति.

व. ति.

फिरुनि फिरुनि मातें तौपें देतोसि फार
कधिं न करिशि चित्तीं स्वर्णकारा ! विचार
अधिक अधिक माझें तेज तेणें विकासे
पारि तव वदनाला काळिमा मात्र फासे ! ॥ ९० ॥

*हृदयांत १ पोकळपणा; अर्थात् प्रेमादिकांचा अभाव. २ विष्णूच्य १ हातांत. विष्णूच्या आयुधांपैकीं शंख एक आयुध आहे. ३ आपल्या पानांनीं व फळांनीं. ४ वेली. ५ नागवेल. ६ स्त्रियांचा मुखचंद्र. ७ विशेष रंगतो. ८ ही सुवर्णाची परमेश्वराला प्रार्थना आहे. ९ गुंजेनें तोलणें. १० संताप अर्थात् आंच. ११ सोनारा.

करुणविलास.

व. ति.

हौ हाय ! दृष्टि विधिनें अतिवक्र केली
 प्राणेश्वरी त्यजुनिया मज दूर गेली !
 कोणास हृद्गत अतां कथिशाल चित्ता ?
 कोण स्वमंजुवचनीं तव वारि चिन्ता ? ॥ १ ॥
 येतां गृहीं, पुढति येउनि संभ्रमानें
 आनंदवीशि सरसस्मितवीक्षणानें
 ती तूं सुधामधुर शब्द वदोनि आर्जा
 कां तांपशांति लवही करिशी न माझी ? ॥ २ ॥
 माझ्या करी धरुनि, भोरुं ! पुरी विवाही
 यत्नें शिलाशकलिं तूं चढलीस पाहीं !
 तो^१ स्वर्गमार्ग चढशी, असहाय ! आजी
 तणें^२ उले हृदय, भंगुनि धारितां^३ जी ! ॥ ३ ॥
 चिंता संरोजमनिंची सगळी निवाली

टि० १ एका विलासी गृहस्थाची प्रियपत्नी एकाएकां मरणपावली. तेव्हां तो गृहस्थ तिच्याकरितां विलाप करूं लागला. तो विलाप या पद्यांचा विषय आहे. २ अगा मना ! ३ आपल्या गोड शब्दांनीं. ४ दूर करील. ५ घराला (मी) आलों असतां. ६ लगवणीनें (माझ्या) पुढतां येउनि इ. अन्वय. ७ (जी तूं) आनंद देत होतास. ८ सप्रेममंदहास्ययुक्त दृष्टीनें. ९ अमृतासारखे गोड. १० दुःखशमन ११ हाताला. १२ भित्रे. १३ पूर्वी. १४ लग्नाच्या वेळीं. १५ सहाणेवर. लग्नामध्ये वधूला सहाणेवर उभी करण्याचा एक संस्कार आहे त्याला अनुलक्षून हें वर्णन आहे. १६ ती अतिशय उंच व अवघड स्वर्गाची वाट. १७ एकटी. १८ उलून जाते, विदोर्ण होते. १९ धैर्य. *हे प्रिये ! २० कमळाच्या मनांतली. २१ शांत झाली; दूर झाली.

झालें विशेष विधुंबिंबहि कांतिशाली
केला मुरू कलकलाट तसा पिकांनीं^३
गेलीस तूं इथुनि हें परिसूनि कार्नी ॥ ४ ॥
निर्दूषणा, गुणवती, रसभावपूर्णा
साँलकृति, श्रवणकोमलकांतवर्णा
अत्यंत रम्य कवितेसम माझिया जे^{१०}
कान्ता त्यजी हृदयमंदिर हें न माझे ॥ ५ ॥
नानाविचित्रविषयस्मृति ही बुजाली
विद्या श्रमार्जित पराङ्मुख तेविं झाली
ती मात्र एक विलसे अधिदेवतेशी
सौरंगबालनयना हृदयप्रदेशी ॥ ६ ॥
निर्वाणभंदिरिं जेवें शिरतां दयाही
त्वां सोडिलीस सदये ! कृति योग्य कां ही ?

१ चंद्राचें बिंब. २ कांतीनें शोभणारें. ३ कोकिलांनीं. ४ दोषरहित; कांतापक्षां शारीरिक किंवा मानसिक कोणतेंही व्यंग त्यानें रहित; कवितापक्षां श्रुतिकटुता, ग्राम्यता, अनुचितार्थता इत्यादि दोषांनीं रहित. ५ कांतापक्षां पातिव्रत्यादि गुणांनीं युक्त; कवितापक्षां प्रसाद, माधुर्य आणि ओज या काव्यगुणांनींयुक्त. ६ कांतापक्षां पतिविषयक प्रेम व निष्ठा यांनीं परिपूर्ण; कवितापक्षां शृंगार, वीर इ० रस व या रसांचा परिपोष करणारे रति, हास्य, निर्वेद, ग्लानि इत्यादि भाव यांनीं परिप्लुत. ७ कांतापक्षां भूषणांनींयुक्त; कवितापक्षां शब्दार्थालंकारांनीं युक्त. ८ कांतापक्षां कर्णमधुर सुंदर ध्वनि आहे जिचा अशी; कवितापक्षां कर्णमधुर, सुंदर वर्णरचना जिची अशी. ९ कवितेसारखी. १० जी कांता. ११ नाहींशी झाली. १२ श्रमानें प्राप्त करून घेतलेली (विद्या). १३ मुख्य देवतेसारखी. १४ हरिणबालकाप्रमाणें आहेत नेत्र जिचे अशी. १५ मोक्षमंदिरामध्ये १६ वेगानें, गर्दीनें.

आतां त्वदीय नवपंकजगर्वहारी
 प्रेमप्रपूरितकटाक्ष न ताँप वॉरी ॥ ७ ॥
 विद्युत्प्रभातरल राजविलासभोग
 देवोनिया घडविशी सहसा वियोग !
 मंत्रच्युता त्यजुनि जाय रमा नृपाशी
 तूं भाग्यहीनपति सोडुनि तेविं जाशी ॥ ८ ॥
 झाली सुरम्य जगती तव मंजुहासें
 तेणें जिचीं विफलता कविलागि भासे
 ती पूर्णिमा परिमुनी तव दुर्दशेचें
 वृत्त, स्वतां मिरवि वैभव इंदिरेचें ! ॥ ९ ॥
 मंदस्मितामृतभरें अभिधिंचियेलें
 उर्फुल्लनेत्रकमलीं मज पूजियेलें
 ती नित्य मंगलमयी गृहदेवता ही
 प्राणेश्वरी हृदय सोडुनि जात नाही ! ॥ १० ॥
 कर्पूरवर्तिसम दे नयनोत्सवाला
 कंठास ही सुखवि जेविं नैवाळजमाला

१ ताज्या कमळाचा गर्व हरण करणारा. २ प्रेमानें ओतप्रोत भर-
 लेला कटाक्ष. ३ दुःख. ४ दूर करी. ५ विजेच्या प्रकाशाप्रमाणें
 क्षणभंगुर. ६ राजविलासांचा उपभोग. ७ सदुपदिष्ट मार्गापासून
 भ्रष्ट अशा (नृपाशी). ८ लक्ष्मी. ९ मधुर हास्यानें. कवि हास्या-
 चा रंग शुभ्र मानतात. १० ज्या पूर्णिमेची. ११ व्यर्थपणा १२ मृत्यूचें.
 १३ लक्ष्मीचें. १४ मंदहास्यरूप अमृताच्या संचयानें. १५ अभिषेक
 केला. १६ प्रफुल्लित अशा नेत्ररूप कमलांनीं. १७ सर्वदा मंगलयुते.
 १८ घरांतील देवी. ती ही नित्य मंगलमयी गृहदेवता प्राणेश्वरी इ० अ-
 न्वय. १९ कापराच्या वातीप्रमाणें. २० नयनानंदाला. २१ ताज्या
 कमळांची माळ.

उल्लासवी सुकवितेसम जी मँतीशी
 स्त्रीबंध ती विलसली सुरसुंदरीशी ॥ ११ ॥
 सौंदर्य अप्रतिम, शील तसे उदार
 शौलीनता रुचिर, वर्तन शुद्ध फार
 या सर्व आश्रयविहीन गुणां, मलाही
 टाकोनि जाशि ! करुणा तुज काय नाही ? ॥ १२ ॥
 माझ्याकडोनि घडला अपराध कांहीं
 तें मनामधिं अढी धरिलीस कां ही ?
 नोहे तरी मजसि टाकुनि मुक्तिगेहीं
 जाणें अशक्य तुज गोष्ट, पतिव्रते ! ही ॥ १३ ॥
 संबोधुनी रमण ! नाथ ! अशा पदांहीं
 स्वर्गासमान मज भासविली धरा^१ ही
 स्वर्गस्थ^२ होउनि अतां मज येथें काय
 धूळींत लोळविशि मांनिनि ! हाय हाय ! ॥ १४ ॥

१ आनंद देई. २ चांगल्या कवितेसारखी. ० जी कांता. * बुद्धी-
 ला. ३ स्त्रीजातीला बंध. ४ देवांगनेप्रमाणें. ५ नम्रपणा. ६ आ-
 धाररहित, निराश्रय. तूं स्वर्गाला गेल्यामुळें हे सर्व गुण उघ-
 डे पडले. त्यांना समुच्चयानें राहण्याला दुसरें ठिकाण येथें दि-
 सत नाही आणि मलाही अनन्यगतिकत्वामुळें येथें दुसरा आधार
 राहिला नाही असा भाव. ७ मुक्ति ह्मणजे मोक्ष. मुक्तिशब्द स्त्रीलि-
 ङ्गी असल्यामुळें त्यावर येथें सखीची कल्पना घ्वनित झाली आहे. प्र-
 णयकोपप्रसंगां नायक अनुकूल हेईपर्यंत नायिका आपल्या सखीच्या
 घरीं रहावयाला जाते; हा भाव मनांत धरून विरही आपल्या प्रिये-
 ला उद्देशून बोलत आहे. ८ पति हेंच व्रत जिचें असे स्त्रिये ! ९ हांक
 मारून. १० हे रमणा ! ११ हे नाथा ! १२ ही पृथ्वी. १३ स्वर्गवासी
 होऊन. १४ या पृथ्वीवर. १५ हे मानवति स्त्रिये !

बोधलहरी.

अश्वघाटी.

कां मानवा ! हृदयिं कांमां धरूनि जैनधामांस धुंडिशि जनीं ?
 दामौस दैवतचि वा ! मानुनीहि पर्रवामांस वांछिसि मनीं
 हा मार्ग वॉम, वद, सामान्यलोकनुत, कां मान्य होय तुजशी ?
 रामाविणें कवण कामास येई तुज ? कां मांत ही विसरशी ? । १ ।
 मारावयासि अवतारा धरीं भुवनिं त्या रावणास, मनुजा !
 ताराधिपद्युति, उदारा, वंरां, प्रथितं, दारा ज्ञया जनकजा
 तारावया सुजन सारा समर्थ बहु वारावयास विपदा
 त्या राघवा त्यजुनि कां राहतोसि भवकरागृहांतरि सदा । २ ।
 मंदारवृक्षैयुतवृंदावनीं रमुनि नंदींस नंदितं^१ करी
 वृंदारकां सुजनेवृंदासही परमनंदा सदैव वितरी^२
 मंदो ! दुजा त्यजुनि धंदा, असां अळविं वंदारुवंदितं^३ हरी
 छंदासि या धरिशि, खंदो तरी न नैरवृंदांतरीं तुजपरी ॥ ३ ॥
 आचार तूं त्यजिशि, वाचालता करुनि, नाचावयास शिकशी

१ मनोरथांना. २ लोकांच्या घरांना. ३ पैशाला. ४ परस्त्रियांना. ५ विपरीत. ६ साधारण लोकांनीं स्तविलेला, अर्थात् घेतलेला किंवा पतकरलेला. ७ गोष्ट. ८ त्रैलोक्यप्रसिद्ध अशा. ९ चंद्राप्रमाणें आहे कांति जिची अशी. १० उत्कृष्ट, कुलीन. ११ प्रसिद्ध. १२ ज्या रामचंद्राला. १३ जानकी. १४ संसाररूप बंदिवासांत. १५ मंदारवृक्षांनीं भरलेल्या वृंदावनांत. १६ नंद नांवाच्या पित्यास. १७ आनंदित, १८ देवांना. १९ साधुसमुदायाला. २० मोठ्या आनंदाला. २१ देतो. २२ हें मतिमंदा नरा ! २३ वरील लक्षणांनीं युक्त. २४ स्तवन करणाऱ्या जनांनीं वंदिलेला. २५ शूर, कर्ता, २६ मानवसमाजांत. धंदा, खंदा इत्यादि शब्द यावन असतांही शब्दचमत्काराकरितां त्यांचा येथें स्वीकार केला आहे.

याचा विचार तरि साचा कधीं, नैरपिशाचा ! मनांत करिशी ?
 काचा करीं धरुनि पाचो दुरी करिशि, लौचार होशि भुवनीं
 वांचावयास भवकांचांतुनी स्थिरविं वाचो मुकुंदभजनीं ॥४॥
 वायां किमर्थ नरकाया अमोल, नरराया ! अगा, दवडिशी
 जायास सोय परठांयां असे इतर कां या जगामधिं अशी
 घार्या करोनि रिपु जाया तिला करिल स्वाया उठेल, सखया
 जाया पळेल दुरिं, बा ! या प्रसंगिं धरिं पायांस तूं हरिचिया ॥५॥
 हीलाहला पिउनि धौला सदैव कलिकांलांस दूर पळवी
 व्यालां करांत, विधुं भांलांतरीं, नरकांपालांस कंठिं मिरवी
 त्या लागि ओळखुनि झालासि नम्र तरि, बा ! लागलींच तरशी
 माळा गळां, अर्गहू भाळा, कळां विफळ, काळासि कां दवडिशी ?
 साधावया स्वहित साधौं उपाय तुज बाधौं वनांत न दुजा
 राधौंप्रियज्वलन आधार, त्याजवळिं बा ! धांव मार, मनुजा !
 भावौं धरोनि मनिं धावा करीशि जरि नांवास घेउनि तरी
 पावावया अधिर, पावौं धरोनि मुखिं, बा ! वामनं प्रभुहरी ॥७॥
 कामादि थोर रिपु सौं मातले, मथुनि त्यां, मानवा ! वश करीं
 कामास या करीशि, भार्मापती तरि विरौंभार्थ ये + तव करीं

१ नररूप पिशाचा ! २ पाच नांवाच्या मूल्यवान् मण्यांना. ३ दीन.
 ४ स्थिर कर. ५ वाणी. ६ नरदेह. ७ स्वर्गास, अर्थात् मोक्षास. ८
 आघातास. ९ जखमी. १० स्त्री, पत्नी. ११ या नांवाच्या वि-
 षाला. १२ संतुष्ट झालेला. १३ कलीला आणि काळाला. १४ सर्पांना.
 १५ चंद्र. १६ कपाळावर. १७ नरांच्या कवठ्यांस. १८ चंदन. १९ या
 सगळ्या करामती व्यर्थ आहेत. २० सोपा. २१ बाधारूप अरण्यांत.
 २२ कृष्णरूप अग्नि. २३ प्रेमा. २४ उत्कंठित. २५ मुरली. २६ बा-
 लवयस्क (मुरलीधर श्रीकृष्ण). २७ सहा. २८ विष्णु. २९ विसावा
 घेण्याकरितां. + तुझ्या हातांत येऊन राहिल.

शंका मनीं न धरिं, रंकावनीं कुशल, लंकाधिपारि भज, गा !
संसार हा विफल, हंसाश्रमी वनुनि कंसारिचेंचि यश गां ॥८॥

यमुनागीत.

पृथिवी

कैलिंदनगकन्यके ! बमुनिया प्रभातीं तटीं
विलोकि नर जो तुझा क्षणभरीं तनू गोमटी
अये ! हृदयिं त्याचिया प्रगट होतसे साजिरी
रमरमणमूर्ति, जी नवंपयोदशोभा वरी^१ ॥ १ ॥

शा. वि.

माते ! पातकपातकारिणि ! तुझ्या नीलांबुची थोरवी
वानायास समर्थ कोण जगतीमाजी असे तो कैवी
भक्तीनें तुझिया जलांत जननि ! स्नानादि जो आचरी
स्वर्गां ढालिति चामरें करतलीं स्वर्गांगना त्यावरी ॥ २ ॥

मालिनी.

स्फटिकधवल, आई ! अंतरंगीं विराजे
वरुनि वारि महेन्द्रश्यामशोभा पहा जें
विमल, सुरभि, तेवीं पातकध्वंसकारी
हरिहरचि करोनी टाकि तें दिव्य वारी^२ ॥ ३ ॥

व. ति.

जेथें मदांध झुलती गर्जवाजिराजी

१ दीनांचें रक्षण करण्याच्या कामीं. २ रावणाचा शत्रु, अर्थात् राम-
चंद्र. ३ संन्यासी. ४ कृष्णाचें. ५ गात रहा. ६ हे कालिन्दि ! हे यमुने !
७ सुंदर. ८ विष्णुमूर्ति. ९ सजलभेघाची कांति. १० धारण करिते.
११ पातकांचा नाश करणारे. १२ पंडित. १३ करी. १४ स्फटिकासा-
रखे पांढरे. १५ हे आई. १६ आंतल्या वाजूला. १७ धारण करिते.
१८ महेंद्रपर्वताची नीलकांति. १९ जें वारि. २० हरीचा वर्ण श्याम आहे
व हराचा शुभ्र आहे या प्रसिद्धीकडे येथें लक्ष आहे. २१ पाणी. २२ हत्ती
व घोडे यांच्या रांगा.

द्वारा तया नृपतिच्या नति' आज माझी
जावोत हे दिन तुझ्या, यमुने ! तटाकीं
ज्या भूषवोनि फलपल्लवकान्ति टाकी* ॥ ४ ॥

शा. वि.

पापें तोंवरि भोंवतीं विचैरती मृत्यू करी व्याकुल
ज्वालांनीं तनु जाळितो निशिदिनीं संसारदावानल
कामक्रोधमदांचिया उसळती लाटा तशा अंतरीं
नाहीं देखियला प्रवाह, यमुने ! नेत्रीं तुझा जोंवरी ॥ ५ ॥

हिमालयवर्णन.

साकी.

असे उत्तरेकडे हिमालय नामक तो गिरिराज
बंध देवतारूप तयाला नमन असो मम आज ॥ १ ॥
पूर्वापरजलनिधीमधें तो प्रवेश करुनी राहे
जणो पृथिविला मोजायाचा दण्डचि पडला आहे ! ॥ २ ॥
हिरे अमोलिक, रत्ने सुंदर, रम्य शिलांचे खंड
मंडित करिती नगराजाला ओषधि तेवि उदंड ॥ ३ ॥
हिमनगतनुची कांति हिमवैशें उणी अणुहि नचि होय
एक दोष गुणगणीं अंकांसा विधुकरिं लोपुनि जाय ॥ ४ ॥

१ नमस्कार. २ तीरावर. ३ ज्या तीराला. ४ फळें आणि पाला
यांची शोभा * ज्या फलपल्लवकांति भूषवोनि टाकी असा अन्वय.
५ फिरतात. ६ संसार हा वणवा. ७ पर्वतांचा राजा. ८ पूर्व आणि
पश्चिम या दिशांकडे असणाऱ्या समुद्रांमध्ये. ९ हात. १० अनंत. ११
हिमालयाच्या शरीराची. १२ बर्फाच्या योगानें. १३ गुणसमुदायांत.
१४ कलंकाप्रमाणें. १५ चंद्रकिरणांत.

सिंदूरादिक धातु तयाच्या शिखरावरि असतात
 प्रभा तयांची बिंबुनि अंतरिं मेघ अरुण दिसतात ! ॥ ९ ॥
 संध्याकाळचि झाली ऐसी भ्रांति तदा होवोनी
 सिद्धसुंदरी नटति संभ्रमं अलंकार लेवोनी ॥ ६ ॥
 रम्यगुहांतरिं वनितांसंगें विहरति तेथ किरात
 ओषधि तैलाविण रात्रीं त्यां सुरतदीप होतात ! ॥ ७ ॥
 मत्तमतंगज गंडे घासिती कंडू शमवायास
 देवदारुवरि तेथें त्यांतुनि निघे बहुत निर्यास ॥ ८ ॥
 त्याचा परिमैल पवन पसरवी मंदमंद वाहोनी
 शैलेंद्राचीं शिखरें टाकी सुगंधपूर्ण करोनी ॥ ९ ॥
 सूर्यापासुनि रक्षि गुहांतरिं लीनं तिमिरं घनघोर
 येतां शरण क्षुद्रहि त्यातें अपुला समजति थोर^१ ! ॥ १० ॥
 निवारिते हतवसैनकिन्नरीलज्जा तेथ घनाली
 देवगतीनें दरीगृहाच्या द्वारावरि जी^{१५} आली ॥ ११ ॥
 भागीरथिचे विमैलशिशिरजलबिंदु हरि प्रेमानें
 देवदारुतरु डोलवि अपुल्या मंदमंद गमनानें ॥ १२ ॥
 मृगया करितां शीण जाहला व्हावा लवकरि शांत

१ भिल्ल, कोळी. २ रतिप्रसंगींचे दीप. ३ उन्मत्त हत्ती. ४ गं-
 डस्थले. ५ देवदारुवृक्षावर. ६ रस, चीक. ७ सुगंध. ८ गुहेच्या उ-
 दरांत. ९ दडून बसलेला. १० अंधकार. ११ निविड, घन, दाट.
 १२ थोर लोक * दूर करते. याचा कर्ता 'घनाली' व कर्म 'हत ...
 लज्जा.' १३ (प्रियांनीं) ओढून नेलीं आहेत वत्रें ज्यांचीं अशा कि-
 न्नरस्त्रियांची लाज. १४ घनपंक्ति. १५ जी घनाली. १६ पवित्र
 आणि थंड असे पाण्याचे थेंव. हें 'हरि' याचें कर्म. 'हरि' व 'डो-
 लवि' यांचा कर्ता 'जो (पवन)' हा अध्याहत आहे.

ह्यणुनि पवन हा असा सेविती मोदें तेथ किरात ॥ १३ ॥
 ज्योत्स्नाधवलें धरिति चामरें त्या गिरिवरि वनगाई
 शैलराज हें नांव तयानें सार्थकतेप्रति जाई ! ॥ १४ ॥
 भरी देरीमुखसमीरणानें रंध्रें तो वंशांचीं
 गानसमयिं जणुं सार्थ कराया इच्छी गंधर्वांची ! ॥ १५ ॥

करुणालहरी.

दृ० वि०

प्रभुवरा ! शरणागतवत्सला !
 करुनिया करुणा मुखीं मला
 तव पदीं अतिदीन, रमावरा !
 विनतं मी, न तमीं भ्रम हा बरा ॥ १ ॥
 शुभकरा ! उपला अमुं अर्पिशी
 उपलसेतुहि सागरिं तारिशी

१ चांदण्याप्रमाणें शुभ्र अर्शां. हें ' चामरें ' (चवऱ्या) या पदाचें विशेषण. २ पर्वतांचा राजा. ३ राजचिन्हांपैकीं चामर हें एक चिन्ह आहे. वनगाई आपलीं पुच्छरूपी चामरें हिमालयावर ढाळतात त्यामुळें शैलराज हें त्याचें नांव यथार्थ होत आहे असा भाव. ४ गुहारूपी जें तोंड त्यांतील वाऱ्यानें. ५ भोंकें. ६ वेळूंची. वेळूच्या छिद्रांमध्ये दरिंतला वारा शिरून त्यांतून नाद निघत असतो या चमत्काराला अनुलक्षून येथें कल्पना केली आहे. ७ शरण आलेल्या जनाविषयीं प्रेमयुक्ता. ८ अति दीन मी तव पदीं विनत असा अन्वय. ९ लक्ष्मीपते ! १० नम्र. ११ भवांधकारांत. १२ भटकणें. १३ कल्याण करणाऱ्या ! १४ दगडाला. येथें अहिल्याद्वाराकडे लक्ष आहे. १५ प्राण. १६ दगडाचा पूल (लंकेला जातांना बांधलेला).

तव चमत्कृतिकारि दिसे जनां
 विभवं हें, भवंहेतुविभंजना ! ॥ २ ॥
 मन असे अतिचंचल, नाचवी
 तव यशःस्तवनीं धरिना चॅवी
 ' करिन मी स्थिर त्यास ' अशा वर्रा
 विर्तरिशी तरि शीघ्र गॅती, हर्रा ! ॥ ३ ॥
 अनुदिनीं उपदेश करी गुरू
 तरि कथा पहिलीच असे मुरू
 तव कथामृत टाकुनि पामरें
 पुनरपी नर पी भँव हा गॅर ! ॥ ४ ॥
 श्रुतिकथा सुपथाप्रति दाविती
 मुजन आचरणें उपदेशिती
 गुरुजन प्रणयें हितं सांगती
 परंमतीं रंमती न तरी र्मति ॥ ५ ॥
 मम मना धनवैभव लोभवी
 बहुत त्याकारितां भ्रमलों भँवीं
 स्वहृदयीं परमादर दावितों
 कॅवडिला, वडिलांहि न तेविं तो^१ ॥ ६ ॥
 सॅकलशास्त्रविशारद जो नर
 करुनि टाकि तयासहि पामर

१ विस्मय उत्पन्न करणारें. २ ऐश्वर्य; हें तव विभव जनां चमत्कृतिका-
 रि दिसे असा अन्वय. ३ हे संसारबाजनाशका! ४ रुचि, आवड. ५ प्रसादा-
 ला. ६ देशील. ७ मोक्ष. ८ हे शंकरा! ९ मूर्ख (नर) १० संसार. ११ विष.
 १२ वेदांतील कथा. १३ प्रेमानें. *हिताची गोष्ट. १४ उत्कृष्ट मताच्या
 ठिकाणीं. १५ रममाण होते. १६ बुद्धि. १७ संसारांत. १८ कवाडिला
 परमादर दावितों इ० अन्वय. १९ परमादर. २० सगळ्या शास्त्रांत निपुण.

अमित बाहुबलें मथि जो अरी
 नरमणी, रमणीजित त्या करी ॥ ७ ॥
 प्रबल काम असा अरिच्या गर्णी
 फिरवितो मजलागि जनीं वनीं
 सतत पीडितसे मम मानसां
 दुरविं तो; रवि थोर तमा जसा ॥ ८ ॥
 इतर ही छळिती परमेश्वरा !
 रिपु मला तुझिया लघु लेंकरा
 तुज असे शरणागत अंतरीं
 मज न कां? जनका! बघशी तरी? ॥ ९ ॥
 त्रिभुवनांत नसे तुजवांचुनी
 किमपि, बोलति मात्र असें जनीं
 विविध पंथ, सख्या! परि माजले
 चरण कां रणकारण जाहले? ॥ १० ॥
 झगडती, जनका! अरि हे सहा
 भ्रमवुनी भर्वेजालिं मला पहा
 तव दयामृत इच्छि दयालिया!
 सकल हा कलहाग्नि शर्मावया ॥ ११ ॥

१ मथन करितो. २ शत्रूंना. ३ नरश्रेष्ठ, वीर. ४ बायकोनें जिंक-
 लेला असा. ' करुनि टाकि ' आणि ' मथि ' यांना जो (काम)
 हा अध्याहत कर्ता. ५ वरील श्लोकांत सांगितल्याप्रमाणें पंडितांना
 पामर करणारा व वीरांना रमणीजित करणारा. ६ समुदायांत. ७
 मनाला. ८ दूर कर, पळीव. ९ अंधकाराला. १० इतर रिपु असा
 अन्वय. ११ हे पित्या! १२ (तुझे) पाय. १३ युद्धाला हेतु. १४ भवरूप
 जाळ्यांत. १५ दयारूप जल. १६ दयानिधे! १७ कलहरूप अग्नि. १८
 शांत करावयाला.

तव पराक्रम जाणुनिया वर
 देर मनीं धरितो अमरेश्वर
 नुति करी कर जोडुनिया तुझी
 सुरतती रतती चरणांबुजी ॥ १२ ॥
 प्रणतसंकटिं सत्वर धांवशी
 विमल कीर्ति तुझी मिरवे अशी
 सदय होउनि तारियलें जनीं
 गजवरा, जंवालाव दावुनी ॥ १३ ॥
 परम मंगल नाम तुझे मुखें
 वदविं, भंगुनि भंगुर हीं मुखें
 लवहि शांति मला वितरी स्वरी
 न ममता, मम ताप हरे ! हरीं ॥ १४ ॥
 खल सदा मुजनां जनिं पीडिती
 तदेवनीं तव संतत जागृति
 द्रवुनि अंतरिं मारिशि धांव रे !
 दुपदजा पद ज्या समयीं स्मरे ॥ १५ ॥
 सकललोकपिता ह्मणती तुला
 न महिमा तव जाणतसे तुला
 अखिलरक्षणिं दक्ष तुझ्या पदा
 नत, नुता ! तनुतापहरा ! सदा ॥ १६ ॥

१ श्रेष्ठ. २ भीति. ३ इंद्र. ४ स्तुति. ५ देवसमुदाय. ६ रमतात.
 ७ पादकमळीं. ८ भक्ताच्या संकटकालीं. ९ गजेंद्राला. १० वेगाचें
 कौशल. ११ हें माझे तें माझे अशी बुद्धि; ममता मला स्वरी शांति
 लवही न वितरी (देई) असा अन्वय. १२ दूर कर. १३ त्यांच्या
 रक्षणाविषयीं. १४ द्रौपदी. १५ साम्य. १६ अखिलरक्षणिं दक्ष (अशा)
 तुझ्या पदा सदा (मी) नत असा अन्वय. १७ स्तुता ! १८ तनूचा
 ताप हरण करणाऱ्या (परमेश्वरा) !

पर्वन, पार्वन, जीर्वन, आर्तप
सतत सेवुनिया करिती तप
मुनि असे तुज पाहति लोचनीं
स्थिरमती, रमती तव चिंतनीं ॥ १७ ॥

मजसि संसृतिचें भय वाटतें
संदुपादिष्ट दिसे नचि वाट ते
ह्यणुनि 'धांव अगा, करुणाकरा !
मज पहा,' जप हाचि दिसे बरा ! ॥ १८ ॥

तंवीरें^१ दीनपणा, खलसंगती
जनन, मृत्यु, जरा, तशि संसृति
परमदीनसरुया ! करुणालया !
मजवरी जंवीरी न तुझी दया ॥ १९ ॥

न सुमती, न तप, श्रुत ही न तें
धरितसे मम शील^२ विहीनते^३
न यजनीं^४ रूचि, सोडविं, गा, मला
अचपला, चपलारुचिरांबरा ! ॥ २० ॥

दिनेमणी गर्गनीं अगदीं फिका
विधुसि कोठुनि सुंदर चंद्रिका !

१ वायु. २ अग्नि. ३ उदक. ४ ऊन. ५ स्थिर आहे मति ज्यांची असे
होत्साते. ६ संसाराचें. ७ सज्जनांनीं उपदेशिलेली. ८ ती वाट. ९ धांव
अगा इ० १० तोंपर्यंत. ११ जोंपर्यंत. १२ चांगली बुद्धि. १३ विद्या. १४
स्वभाव. १५ विशेषलघुतेला; हें ' धरितसे ' याचें कर्म. ' धरितसे '
याचा कर्ता ' शील. ' १६ यज्ञाविषयीं. १७ आवड. १८ मंद अशा;
अचपला मला सोडविं इ० अन्वय. १९ विजेप्रमाणें सुंदर आहे वस्त्र
ज्याचें अशा; पीतवसना ! २० सूर्य. २१ आकाशांत. २२ चांदणें.

सकल काय असे शिखिचें^३ जिणें^४ ?
न भगंगा भग, नाथ ! तुझ्या विणें ॥ २१ ॥

जनकसा सकलां जपशी तरी
प्रगटलासि लहानचि गोकुळीं
तुज न ओळखितां, सगळे, हरे !
ब्रजप ते जपते तुज जाहले ! ॥ २२ ॥

भवन, हेम, मही, सुत, कामिनी
धरिं मनीं दवडीं दिनर्यामिनी
परमदुर्गतिचा, जनका ! असे
प्रभव हा भव; हाय ! करू कसे ! ॥ २३ ॥

सकल काम तुझे पुरवी हरी
सुमति देउनि देन्यहि संहरी
क्षणुनि त्यासचि तूं, अयि^५ मानसा !
कर गडी, रगडीं भव हा कसा ॥ २४ ॥

गुरु जया बहु दुर्लभ लाभला
गुरुचि लाभ तयाप्रति जाहला

१ फलयुक्त. २ असे काय ? असा अन्वय. ३ अग्नीचें. ४ जी-
वित. ५ नक्षत्रसमूहाला. ६ ऐश्वर्य. ७ हे स्वामिन्. ८ हें व-
रील प्रत्येक वाक्यांत अन्वित आहे. ९ बापासारखा १० सांभा-
ळतोसः बालरूपानें ११ सगळे ब्रजप असा अन्वय. १२ ब्रजवासि श्रेष्ठ.
१३ रक्षिते. १४ दिवस आणि रात्र; अहोरात्र. १५ मोठ्या अधोगती-
चा; याचा संबंध ' प्रभव ' याकडे. १६ अगा बापा ! १७ उत्पत्ति-
स्थान. १८ हा संसार; हा भव परमदुर्गतिचा प्रभव असे असा अ-
न्वय. १९ मनोरथ २० अगा मना ! २१ संसार हा रगडून टाक क-
सा ! २२ मोठा.

समजतो मनिं तो' गंतसंशय
 भवन हें वन, हेमँ हि गोमयँ ॥ २५ ॥
 मुजन सांगँति, ' सेवुनि सत्पथा
 मनुज हो ! परिसा हरिच्या कथा
 खर्चित अस्थिर हें इथलें असे
 विभव, हाँ ! भर्वहानि करीतसे ' ॥ २६ ॥
 धरुनि भाव सुनिर्मल मानसीं
 रतिं करीं तुझिया पदसंसारसीं
 तुजविणें दुसरें दिसतें न ज्या
 जँन कसा न कसीं उतरे तुझ्या ? ॥ २७ ॥
 भँवभुजंगम हा मज चावला
 करिं धरीं दृढ मी तव पावलां
 निजबळें तनु वेष्टुनि हाँ किती
 वल हरी ! लँहरी तिसँ खंडिती ॥ २८ ॥
 उगिच नाचशि कां भुवनांतरीं
 तुजसि लाभ घडे लघु कां तरी
 विफल हा श्रम नांतरि कासँया

१ ज्याला गुरुचा लाभ झाला तो. २ नाहीसा झाला आहे सं-
 शय ज्याचा असा होऊन. ३ सोने. ४ शेण. भवन हें वन हेम
 हि गोमय (असें) तो गतसंशय (होत्साता) मनीं समजतो अ-
 सा अन्वय. ५ पुढील सगळा श्लोक याचें कर्म. ६ इथलें (या लोकींचें) हें
 विभव (ऐश्वर्य) खर्चित अस्थिर असे असा अन्वय. ७ हाय ! ८
 कल्याणाचा नाश. ९ अत्यंत निर्मल; हें ' भाव ' याचें विशेषण. १० प्रेम.
 ११ पादकमळीं. १२ ज्या जनाला. १३ तो जन. १४ तुझ्या कसा
 (कसोटीला) कसा न उतरे ? १५ संसाररूप सर्प. १६ भवसर्प. १७
 विषयरूप लहरी. १८ तनूला १९ नाही तर २० कशाला ?

स्मर, मना! रमणासि रमेचिया ॥ २९ ॥

‘ अमुक द्या, मजला तमके हवे ’

नचि दुजे घरिं बाईल आठवे

रडति दीन गृहांतरिं लेंकुरे

कवण? बा! वनवास; अतां पुरे! ॥ ३० ॥

भुवनिं थोरपणा तव ठाउका

प्रभुवरा! सकलां नतेसेवकां

प्रणत मी तुजला बहु आळवीं

नृपतिता, पतितां मज, दाखवीं ॥ ३१ ॥

प्रणय अद्भुत दाविशि सेवकां

मजवरी अतिनिष्ठर देव! कां?

नरतुरंगम सेविशि मावरो!

स्मरसि कां? रसिका! यदुशेखरा! ॥ ३२ ॥

कधिं न नाम निघे तव या मुखें

तव कथामृतही नचि पीं फुकें

अहह! आठवली मज ही अशी

अवदसा; वद साह्य करी कशी? ॥ ३३ ॥

विमलतीर्थनिषेवण राहिलें

न नयनीं तव मूर्तिस पाहिलें

१ हें मना. २ प्रियाला. ३ लक्ष्मीच्या. ४ बायको. ५ नम्र सेवकांना. ६ अखिल नरांचें पालन करणारा या नात्यानें जें तुजें ऐश्वर्य आहे तें. हें ‘ दाखवीं ’ याचें कर्म. ७ पतित ह्य० पापी जो मी त्या मला. ८ प्रेम. ९ भक्तांना. १० अगा देवा! ११ अर्जुनाचे घोडे. १२ लक्ष्मीपते! १३ यदुश्रेष्ठा! १४ या माझ्या मुखानें. १५ फुकाचें. १६ सांग. १७ याला ‘ ती ’ (अवदसा) हा अध्याहृत कर्ता. १८ पवित्रतीर्थांची सेवा. १९ करायचें राहिलें.

गुरुपदाप्रति अंतरलों हरे !
मज नसे जनसेवन जाहलें ! ॥ ३४ ॥

हृदयमंदिरिं तूं वसशी सदा
परि न ओळखितां स्थले तें कदा
कितिके धुंडिति पाद, रमावरा !
जन वनीं, नवनीरदसुंदरा ! ॥ ३५ ॥

अमिर्ते उद्धरिशी जनिं पातकी
न गणती मम होय तर्यांत कीं !
सदय दृष्टि तुझी अजि काय यां
विसरली ! सरली अथवा दया ? ॥ ३६ ॥

हृदयिं बांधुनिया रतिरेज्जुनीं
तुज न सोडिति बाहिर त्यांतुनी
बुधजनीं, भवे हा, करुनी असें
चुकविला, कविलेघव हें नसे ॥ ३७ ॥

मजसि हे सगळे अरि मारिती
तुजसमक्ष तरी तुज न क्षिती
लव हि ये न दया तुज अंतरीं
फुकट कां कटकी धरिशी करीं ! ॥ ३८ ॥

१ लोकसेवा. २ हृदयमंदिर. ३ कित्येक; हें 'जन' याचें विशेषण.
४ लक्ष्मीपते. ५ नवीन मेघाप्रमाणें सुंदर दिसणाऱ्या ! (रमावरा !)
६ असंख्य; याचें विशेष्य 'पातकी' ७ गणना. ८ त्या पातकी ज-
नांत. * यामला. ९ प्रेमरज्जुनीं. १० पंडित लोकांनीं. ११ हा संसार;
हें 'चुकविला' याचें कर्म. १२ वरल्या दोन चरणांत सांगितल्याप्र-
माणें ह्य० तुला आपल्या हृदयांत प्रेमरश्मींनीं बांधून ठेवून. १३ कवींची
अत्युक्ति. १४ चक्राला.

स्तुतपदा ! विपदार्णव आटवीं
 त्वरित दग्ध करीं विषयाटवीं
 सुख अर्नश्वर अंतरिं सांठवीं,
 भवे मर्ना वमनांसम वार्टवीं ॥ ३९ ॥

तव पदे विमले मज दाखवीं
 तव दयामृत अद्भुत चाखवीं
 वदविं नाम मुखे तव मंगल
 मग मला गमला भव निर्बल ॥ ४० ॥

नं कळतां मम शैशवे संपले
 विहरतां नव यौवन चालले
 करूनिया स्थिर चित्त कसे^१ बसे
 पदिं नमीं, दिन मी गमवूं कसे ! ॥ ४१ ॥

नरतनू रुचिराकृति लाभली
 जैनि हि उच्चकुलीं मजला भेली
 परि कसे दिन मी मतिमंद हा
 खरचितों ! रंचितों^२ दुःखरितें पहा ! ॥ ४२ ॥

मनुज नाम वदो भलत्या^३ मिषे
 तरिहि तारिति त्या पदसोरसें

१ स्तविले आहेत चरण ज्याचे अशा देवा ! २ दुःखसागर.
 ३ विषयारण्य. ४ कायमचे. ५ संसार हा. ६ मनाला. ७ ओकारी-
 प्रमाणे. ८ अनुभवाला आणून दे. ९ वाटलाच समजावयाचा. १०
 अज्ञानांत. ११ बाल्य, बाळपण. १२ कसेंतरी. १३ जन्म. १४चांगली.
 १५ करतो. १६ पातके. १७ नर. १८वाटेल त्या निमित्ताने. १९ त्या
 मनुजाला. २० (तुझी) पादकमळे.

कथिति कंठरवें श्रुतिकाय ते*
 कवि जनीं, विर्जनीं रुत काय ते? ॥ ४३ ॥
 धन नको मज दुर्गतिचें पदां
 न रमणी रमणीयहि तापदं
 मज कशाचिहि वा रघुनंदना!
 न परवा, परवामपदा विना ॥ ४४ ॥
 अनृत नित्य धरी वदनांतरीं
 परधनीं अपहारमती करी
 प्रियतर्मा अधिदैवत बाइल
 न नर कां नरकाप्रति जाइल? ॥ ४५ ॥
 शरण मी तुजला, करुणाकरा!
 तरणं तूं असशी भवसांगैरा
 झडकरी विषतुल्य पुनर्भव
 चुकविं, गौं! कवि गाइल वैभव ॥ ४६ ॥
 मज कधीं वदनांबुज दाविशी

१ (वरील दोन चरणांत सांगितल्याप्रमाणें) कथन करतात. याचा कर्ता ' कवि ' २ गर्जन. ३ ध्वनिरूप अर्थात् काव्यरूप उरला आहे देह ज्यांचा असे. * प्रसिद्ध; हीं दोन्हीं ' कवि ' यांचीं विशेषणें. ' मनुज भलत्या मिषें नाम वदो तरिहि त्या पदसारसें तारिती (असें) ते श्रुतिकाय कवि जनीं कंठरवें कथिति असा अन्वय. ४ अरण्यांत. ५ रुदन. वर सांगितल्याप्रमाणें कवि जें ह्यणतात तें काय निरर्थक आहे? जर तसें नसेल तर मला त्याचा अनुभव कां आणून देत नाहीस असा भाव. † स्थान. ६ स्त्री. ७ ताप देणारी. ८ उत्कृष्ट आणि सुंदर अशा (तुझ्या) पदाशिवाय. ९ अत्यंत प्रिय. १० वर सांगितल्याप्रमाणें आचरण करणारा नर. ११ नाव. १२ संसारसमुद्राला. १३ पुनर्जन्म १४ टाळ. १५ अगा परमेश्वरा ! १६ मोठेपणा

मजवरी करुणामृत सिंचिशी
 हरिशि ताप कधीं मम ? तापहा !
 वदे मला, दमला अति जीव हा ॥ ४७ ॥
 विमल भाव, सख्या ! तुज अर्पितों
 नति तुझ्या चरणांवरि घालितों
 क्षणभरीहि उपेक्षिसि तूं जनां
 न विनतां, विनतात्मजवाहना ! ॥ ४८ ॥
 मति तुझ्या पदिं लावि सुदामजी
 विर्तारिशी तइं त्या वसुदाम, जी !
 करि कृपालहरी रुचिरां तव
 स्वधनदा ! धनदासम मानव ॥ ४९ ॥
 विषय सेवुनि^३ सेवुनि माझिया
 विकलता जडली सकलेंद्रियां
 अति मतिभ्रम, दुर्गति काय ही !
 कृपर्णे मी ; पण मीपण त्यांतही ॥ ५० ॥
 पळभरीहि विराम न पावते
 तव पदीं ! विषयांमधिं धांवते
 भ्रमविते, अखिलेश ! मला अति

१ भवताप दूर करणाऱ्या ! २ सांग. ३ नम्र अशा. हें ' जनां ' याचें विशेषण. विनतां जनां तूं क्षणभरीहि न उपेक्षिसि असा अन्वय. ४ गरुडवाहना ! ५ सुदामा ब्राह्मण. ६ देशी. ७ द्रव्याची देणगी. ८ अगा देवा ! ९ सुंदर. १० आपलें धन (मोक्ष) देणाऱ्या ! ११ कुबेरा-प्रमाणें. १२ मनुष्यांना. हे स्वधनदा ! तव रुचिरा कृपालहरी मानव (मानवांना) धनदा सम करी असा अन्वय. १३ अत्यंत सेवन करून. १४ अनाथ, दीन. १५ अहंकार. १६ अनाथ असतां हि. १७ अखिलेश्वरा ! १८ अत्यंत; हें ' भ्रमविते ' याचें क्रियाविशेषण.

मति' सदा, तिस्रं दाखवि सैद्धति ॥ ११ ॥
 खचित मी बुडतो भवसागरीं
 धरुनियां वरतीं मज सांवरीं
 तुजसि अर्पितसें, नमुनी पदे
 सकरुणा ! करुणालहरीपदे ॥ १२ ॥

जटिल.

शा. वि.

वाणी प्रौढ मुखीं, जटा शिरिं, धरी पालाशदंडा करीं
 दिव्य ब्रह्ममय प्रभा विलसते ज्याच्या शरीरावरी
 जाणो आश्रम मूर्तिमंत पहिला ! कृष्णाजिनें^१ झांकिला
 ऐसा एक युवा गिरीशतनयापुण्याश्रमीं पातला ॥ १ ॥
 आतिथ्यामधिं दक्ष ती गिरिसुता पाहोनि त्या तोषली
 जाऊनी पुढतीं प्रणाम करुनी पूजा तिनें अर्पिली

१ ' पावते, ' ' धांवते, ' आणि ' भ्रमविते; ' यांना मति हा कर्ता. ' भ्रमविते ' याचें ' मला ' हें कर्म. २ त्या मतीला. ३ सन्मार्ग, मोक्ष. ४ (तुझीं) पावले. हें ' नमुनी ' याचें कर्म. ५ अगा करुणायुक्ता ! ६ (या) करुणालहरी-(काव्या) चा पदे. * आपणांस शिव हा पति मिळावा ह्मणून पार्वतीनें हिमालयावर तपश्चर्या चालविली असतां पार्वतीचें आपणांवर खरें प्रेम किती आहे हें पाहण्याकरितां शिवानें एका जटिलाचा ह्मणजे जटाधारी तापसाचा वेष धारण करून तिच्या तपोवनांत प्रवेश केला व तिच्याशीं भाषण-प्रसंग केला तो या ठिकाणीं वर्णिला आहे. ७ पळसाच्या दंडाला. ' धरी ' या क्रियापदाचा ' जो ' हा अध्याहत कर्ता असून ' वाणी, ' ' जटा, ' ' पालाशदंडा ' हीं त्याचीं कर्मे होत. ८ रूपधारी. ९ पहिला आश्रम ह्म० ब्रह्मचर्याश्रम. १० हरिणाजिनानें आच्छादिलेला. ११ तरुण पुरुष. १२ पार्वतीच्या पवित्र आश्रमांत.

थोरें व्यक्तिविशेषि आदर बहू दावीतसे प्रीतिनें
 लोकीं तो अपुल्यासमान असतांही वैभवें कीर्तिनें ॥ २ ॥
 तेणें तें विधियुक्त पूजन तदा अत्यादरें घेतलें
 झालासे श्रम दूर हें क्षणभरीं बाहेरुनी दाविलें
 फेंकी दृष्टि विकारेंशून्य मग तो ^३शैलेन्द्रकन्येवरी
 शिष्टाचार न सोडितां क्रमवशें संभाषणातें करी ॥ ३ ॥
 होती कीं सुखलभ्य दर्भ समिधा होमादि साधावया ?
 तीर्थे, पार्वति ! आश्रमांत असतीं सुस्नात कीं व्हावया ?
 होतां ताप न अल्पही तप तुझें अश्रांत कीं चाललें ?
 देहाच्या सम धर्मसाधन दुजें लोकीं नसे चांगलें ॥ ४ ॥
 लाक्षीराग नसोनिही विलसतो आर्क्तबिंबापरी
 ऐसा हा अंधरोष्ठ पाहुनि तुझा स्पर्धा मनीं जो करी
 बारी घालुनिया जंया निशिंदिनीं त्वां पोषियेलें स्वतां
 वाढे कीं मृदुताम्रपल्लव सुखें तो यां लतांचा अतां ? ॥ ५ ॥
 घेती प्रेमभरें करांतुनि तुझ्या जे ^२दर्भ ओढोनिया
 ज्यांच्या संभ्रमयुक्त चारुर्गमनें चैतन्य भूमीस ^{१६}या
 ज्यांचे अक्षि ^{१७}तवाक्षिसौम्य वरिती होऊनिया चंचळ
 दृष्टी ठेविशि ना मृगांवरि तयां तूं आपुली प्रेमळ ? ॥ ६ ॥

१ मोठा मनुष्य. २ थोर माणसाला. ३ प्रेमादिविकाररहित; आपल्या सों-
 गाची बतावणी बेमालूम व्हावी ह्मणून शिवानें आपल्या कटाक्षांस प्रेमाचा
 स्पर्शही होऊं दिला नाही असा भाव. ४ पार्वतीवर. ५ सहज मि-
 ळण्यासारख्या. ६ लाखेचा रंग. ७ तांबूस तोंडल्याप्रमाणें. ८ खा-
 लचा ओंठ. ९ जो ताम्रपल्लव. १० तांबड्या पाल्याला. ११ कोंवळा तां-
 बडा पाला. १२ पुढें दिसणाऱ्या. १३ जे मृग. १४ विलासयुक्त.
 १५ सुंदरगतीनें. १६ जीव. १७ या आश्रमाला (येते). १८ डोळे.
 १९ तुझ्या डोळ्यांची बरोबरी.

जेथें सुंदर रम्य रूप दिसतें तेथें नसे दुर्मति
 ऐसें बोलति तें यथार्थ गमतें माझ्या मना पार्वति !
 वाले, शोभनदर्शने ! तव असे हें शील नामी किती !
 योगी तापसही खरोखरि मनोभावे तया वंदिती ॥ ७ ॥
 सप्तर्षी, गिरिकन्यके ! नमुनिया पुष्पांजली अर्पिती
 आकाशांत, तयामुळें फुलुनिया होई^१ सुरम्याकृति
 तो गंगौघ न तेविं पावन करी ताता तुझ्या सान्वय
 जेवीं तीं चरितें तुझीं सुविमलें; हा मन्मनी निश्चय ॥ ८ ॥
 चित्ताचा करुनी निरोध आपुल्या त्वां शांत त्या ठेविलें
 धर्मा ठेवुनि अर्थकाम अगदीं दूरीं करीं सारिले
 तेणें भौविनि ! शैलराजतनये ! धर्मार्थकामांतुनी
 लोकां केवळ धर्म सौख्यद असे ये आज माझ्या मनीं ॥९॥
 मोठा आदर आज दावुनि जया पूजा तुवां अर्पिली
 त्या मातें परकीयसा न समजे, शैलेन्द्रजे ! अंतरीं
 याचें कारण सुंदरांगि ! वदती ते थोर लोक स्वतां
 मैत्री सप्तपदींच होय सुजनांमध्ये असें तत्त्वतां ॥ १० ॥
 ऐसें सख्यचि आपणांमधिं अतां उत्पन्न झालें असे
 त्यायोगें तुज, शान्तिशालिनि ! गमें कांहीं पुसावें असें

१ वाईट बुद्धि. २ याला 'लोक' हा अध्याहृत कर्ता. ३ योग्य. ४ सु-
 दरानने ! ५ त्या शीलाला. ६ पार्वति ! ७ याला जो (गंगौघ) हा
 अध्याहृत कर्ता. ८ अत्यंत सुंदर रूप ज्याचें असा. ९ गंगेचा प्रवाह.
 १० वंशासह; हें क्रियाविशेषण. याचा संबंध 'पावन करी' या क्रि-
 यापदाकडे. ११ कृत्यें. १२ फार पवित्र. १३ हे उदार विचाराचे स्त्रि-
 ये ! १४ सात शब्द बोलल्यामुळें किंवा सात पावलें बरोबर चालल्या-
 मुळें. १५ असें तें थोर लोक तत्त्वतां स्वतां वदती इ० अन्वय. १६
 शमगुणानें शोभणारे स्त्रिये !

आहे मी द्विज यामुळें चपलता अंगीं स्वभावे वसे
 देई उत्तर त्यांत सुंदरि ! जरी, गे ! गुप्त कांहीं नसे ॥११॥
 झाला जन्म हिरण्यगर्भकुलिं त्या, तारुण्यकांती भली
 त्रैलोक्यांतिल रूप एकवटुनी जाणो तनू जाहली !
 तेकें आपण होउनी विभवही त्वन्मांदिरीं राहिलें
 हे चोर्वाङ्गि ! वदे तर्पःफल असे याहूनि कीं आंगळें ? ॥१२॥
 कांहीं दुःसहसें अनिष्ट घडतां धैर्यान्विता मानिनी
 स्वच्छेनें तप साधण्यास असलें उद्युक्त होती जनीं
 पाहीं अंतरिं मी विचार करुनी कांहीं 'इथें हें असें
 झालें कीं ? परि, शैलराजतनये ! कांहीं दिसेना तसें ॥१३॥
 अंगीं यौवने दाटलें असुनिया तूं भूषणें टाकिशी
 शोभे वृद्धपणास वल्कल असें कां नेमुनी वैसशी ?
 तारामंडल आणि इंदु मिरवे जीमौजि तेजें, अशी
 रौत्री होइल सांग योग्य अरुणा सेवावयाला कशी ? ॥१४॥
 पाहोनी तव सौम्यदर्शन असें माझ्या मनीं येतसें
 कीं तूतें अपमानदुःख अणुही चित्तांत ठावें नसे

१ ब्रह्मदेवाच्या वंशांत. २ लक्ष्मीचे वैभव. ३ सुंदरांगि ! ४ तपा-
 चे फळ. ५ अधिक; विशेष. ६ अनिष्ट गोष्ट किंवा कार्य. ७ धैर्ययुक्त.
 ८ मानवती स्त्रिया. ९ तयार. १० तुझ्या ठिकाणीं. ११ तारुण्य. १२
 प्रदोषकाल हा रात्रीचा पहिला भाग असल्यामुळें तो तिचे पूर्ववय
 होय; आणि अरुणोदयाचा काल तिचा शेवटचा भाग असल्यामुळें तो
 तिची वृद्धावस्था होय. आपल्या पूर्ववयांत ह्यं० तारुण्यांत रात्रीनें ते-
 जस्वी तारामंडळ आणि दिव्य चंद्रमा हे अलंकार धारण करणेंच यो-
 ग्य आहे. वृद्धपणीं सेवन करण्याला योग्य जो अरुण त्याचें सेवन
 तिनें तारुण्यामध्ये करणें सर्वथा अनुचित होय असा भाव. १३ ज्या
 रात्रीच्या ठिकाणीं, १४ रात्र. १५ सौम्य स्वरूप.

थोडीही अवमानना पितृगृहीं होई तुझी कोठुनी ?
 कोणी धृष्टपणा करील तुजशी हें संभवेना जनीं ॥ १५ ॥
 व्हावा स्वर्ग ह्मणोनि उग्र तप हें तूं आचरीशी तरी
 हा व्यर्थ श्रम ! देवभूमि तुझिया तातप्रदेशांतरीं
 किंवा इच्छिसि अंतरीं पति, तरी आयस हा कांसया !
 शोधी ग्राहक रत्न ! रत्न कथिं त्या जातें न शोधावया ॥ १६ ॥
 हेतु त्वन्मनिंचा स्वयें सुचवितो अत्युष्ण निःश्वास हा
 येई संशय माझिया परि मनीं शैलेंद्रकन्ये ! पहा,
 येथें त्वत्प्रणयास योग्य असला कोणी दिसेना मला
 चित्तीं इच्छिसि ज्यास तो न मिळता होईल कैसा तुला ? ॥ १७ ॥
 आली पांडुरता मुखीं, दिसतसे निस्तेज गंडस्थली
 लोबे तीवरी रूक्ष पिंगट जटारूपें हि केशावली
 पाहोनी अनुकंप्य ही स्थिति तुझी जो न द्रवे अंतरीं
 ऐसा निर्दय पाहिला पति तुवां; हे गोष्ट आहे खरी ॥ १८ ॥
 आलीसे निर्यमत्रतें करुनिया अंगीं तुझ्या क्षीमता
 भूप्यांगां अतिचंडभानुकिरणीं आली तशी श्यामता
 जैसी इन्दुकला दिनीं, तव तनू निस्तेज झाली तशी

१ अपमान. २ दांडगाई. ३ तपाचे कष्ट. ४ कशाला ?
 ५ (सोळाव्या श्लोकांतील जटिलाचें भाषण झाल्यावर पार्वतीनें स्वा-
 मिप्रायसूचक उष्ण श्वास टाकला त्याला अनुलक्षून जटिल पुढे ति-
 ला ह्मणतो.) हा तूं आतां सोडलेला फार उष्ण श्वास तुझ्या मनांत-
 ला हेतु स्वतःच सुचवीत आहे. ६ तुझ्या प्रेमाला. ७ न मिळणारा
 असा. ८ फिकटपणा. ९ गालाचा प्रदेश. १० गंडप्रदेशावर. ११ केशपंक्ति.
 १२ मनाचा निरोध आणि धर्मसंबंधीं कृत्यें. १३ क्षीणता. १४ भूपणें घाल-
 ण्याच्या स्थानांना. १५ फार तीव्र अशा सूर्यकिरणांनीं. १६ काळसरपणा.

तीतं पाहुनिया व्यथा सहृदया होणार नाही कशी? ॥१९॥
 देहा कष्टविणार तूं किति तरी, पूर्वाश्रमीचें असे
 माझे संचित पुण्य, घे गिरिमुते! त्यांतूनि अर्धे कसें
 त्यायोगें तुजला मिळो पति जसा तूं इच्छिती अंतरीं
 आहे कोण, कसा, तसाचि कुठला तो, सांग आतां तरी ॥२०॥
 युक्तीनें गुर्जगोष्ठ त्या द्विजवरें या रीतिनें काढिली
 लज्जेनें परि पार्वती न किमपि प्रत्युत्तरा बोलली
 होती एक सखी समीप वसली चातुर्यखाणी भली
 दृष्टी अंजनगून्य मात्र तिकडे प्रेमें तिनें प्रेरिली ॥ २१ ॥

विदुरोपदेश.

फटका.

राजा! तुजला आज सांगतो चार हिताचे शब्द वरें
 सावधान मन करोनि परिसे त्यांतचि तव कल्याण खरें ॥१॥
 परिणामावर नजर देउनी कार्य करावें सदा नरें
 अविचाराची प्रवृत्ति होतां कार्यसिद्धि ती दूर सरें ॥ २ ॥
 राज्य मिळालें ह्यणुनि वागणें यथेच्छ नोहे अनुरूप
 धनजनवैभव अनीति नाशी जरा जशी सुंदर रूप ॥ ३ ॥

* सहृदय मनुष्याला. १ घे कसें इ० अन्वय. २ गुप्त गोष्ठ. ३ काजळ जिच्यांत नाही अशी; तपश्चर्या करीत असतां वेणीफणी करणें, काजळकुंकू करणें इत्यादि मांगलिक व विलासाच्या क्रिया यांचा त्याग स्त्रियांना करावा लागतो; ह्यणून कवीनें पार्वतीच्या दृष्टीला ' अंजन-गून्य ' हें विशेषण दिलें. ४ हे धृतराष्ट्रा ! या फटक्यामध्ये विदुरानें आपल्या बंधूला केलेला उपदेश वर्णन केला आहे. हा प्रसंग भारतांत आला आहे. ५ हा ' नाशी ' याचा कर्ता. ' नाशी ' याचें कर्म ' धनजनवैभव. '

भक्ष्य लक्षुनी तोंडावरचें फसतो मासा जसा गळीं
 विचार सोडुनि चार करी तो मनोविकारां पडे बळी ॥ ४ ॥
 कुसुम रक्षुनी भक्षण करितो कुसुमांतिल मधु मधुव्रत
 दुःख न देतां परापामुनी अर्थ साधणें हें उचित ॥ ५ ॥
 सकरुण दृष्टि, प्रसन्न मानस, शुद्ध आचरण, ऋत वाणी
 यांहीं करितो प्रसन्न लोकां तद्यश कविवर वाखाणी ॥ ६ ॥
 पाहुनि ज्याला प्रजाजनाच्या धडकी भरते हृदयांत
 क्षितिपति असुनी गणति तयाची कधीं न होई मनुजांत ॥ ७ ॥
 सत्पथ हितकर सेवन करितां नरपति होतो बहुत बली
 वसुधा वसुसंपन्ना होउनि भूति वाढते तिच्यांतली ॥ ८ ॥
 स्वत्रांधवांना बुडवायाचा, राया ! करिशी यत्न किती
 तत्परिपालनिं जागशील तरि तुझिया पुण्या नसे मिति ॥ ९ ॥
 मिळवावी धनदौलत धर्म, धर्म ती परिपाळावी
 धर्मोपार्जित लक्ष्मी अपुली चंचलता अणुहि न दावी ॥ १० ॥
 गंधानें मृगं, वेदांनीं द्विज, चारांनीं वर्सुमतीश्वर
 नयनांनीं नर इतर पाहती, यांतिल जाणसि तत्त्व वर ॥ ११ ॥
 सत्यपालनें धर्म राहतो, व्यासंगानें श्रुंत जागे^१
 रूप शुचित्वें, आचारें कुल, महोन्नतीते धरुं लगे ॥ १२ ॥
 मलिन आचरण जया नराचें त्याला कुल तें काय करी?
 परिणामी तें^२ फार जाचतें विचार याचा हृदयिं धरीं ॥ १३ ॥
 पुत्रदारधन यांनीं बंधो ! अंध होतसे मंदमति
 सुमति तयाचें स्वरूप जाणुनि कधीं न त्यामाजी रमती ॥ १४ ॥

१ चाले, चेष्टा. २ अमर. ३ सत्य. ४ ऐश्वर्य. ५ वासानें. ६ पशु.
 ७ हेरांनीं. ८ राजे. ९ श्रेष्ठ. १० विद्या. ११ कायम राहतें. १२ शु-
 द्धपणानें. १३ अत्यंत उच्चपणाला. १४ उच्च कुल. १५ मलिन आचरण.

अभ्यासानें धैर्य धरुनिया करणांचा जो करि निर्यम
 सकल खलांना अंतर्नि वाटे खरोखरी जो दुजा यम ॥१५॥
 विचार करुनी सार गोष्ट जो करी न चुकतो धर्मासी
 स्थिरतर होउनि विनयें होते, अगा! इंद्रिरो तर्दासी ॥१६॥
 धर्मार्थीना सोडुनि झाला इंद्रियवश जो अधम नर
 लक्ष्मी, दारा, सुत, प्राणही त्यासि सोडुनि जाति दुर ॥१७॥
 विक्रम करुनी धर्मपति झाला तारि न इंद्रियें ज्यास वश
 ऐश्वर्याला मुक्तो तो नर, रडे होउनी मग विवश ॥ १८ ॥
 पीडा करुनी परांस, साधी स्वार्थ; असे तो नर वेडा
 वेडा अतिशय सौम्य विशेषण, वाटे तो खरं वां रेडा ॥१९
 खरें असोनी मिष्ट बोलणें इष्ट असे गा कुरुराया !
 संप्रदाय हा शिष्ट अनुसरे, लाग तसाची चालाया ॥ २० ॥

सौंदर्यलहरी.

शिखरिणी.

जिनें^{१२} ब्रह्मालाही कवि^{१३} ह्मणाति येतो प्रभुपणा
 नसे ती त्यापाशीं तरि मग त्या पंगुंचि गणा
 अशी जी कां शक्ती हरिमुखहि जीलागि भजती
 नमूं किंवा वर्णू तिस अमुकृती केविं शकती ? ॥ १ ॥
 तुझ्या पादाब्जाचें अतिलघु असें जें रज असे

१ इंद्रियांचा. २ दमन. ३ लक्ष्मी. ४ त्याची दासी. ५ धर्म आणि
 अर्थ यांना. ६ इंद्रियांच्या स्वाधीन. ७ पराक्रम. ८ कुवेर. ९ अनाथ. १०
 गर्दभ. ११ अथवा. १२ ज्या शक्तीनें. या सौंदर्यलहरीस्तोत्रांत आ-
 दिमाया भगवती हिचें वर्णन आहे. १३ ज्ञाते. १४ मोठेपणा. १५ व्यंग,
 पांगळा. १६ आदिमाया. १७ विष्णुप्रमुख. १८ पापी. तिस (त्या
 मायेला) अमुकृती नमूं किंवा वर्णू केविं शकती असा अन्वय.

उपादानत्वे तद्ग्रहण करुनी हें रचितसे
 जगत् सारें ब्रह्मा; अवन हरि त्याचेंचि करितो
 तसा कल्पांती, हे जननि ! हर त्यातें विघटितो ॥२॥
 करांच्या योगानें अभयवरमुद्रेसि धरिती
 तुझ्याहूनी ऐसे इतर सगळे देव असती
 भया वारोनी दे जगतिवरि वांच्छाधिक फला
 अशी शक्ती एक्या, भगवति ! तुझ्या पादकमला ॥३॥
 धरा तूं, वारी तूं, अनलपँवनाकाश, मन ही
 तुझीं रूपें सारीं प्रथित असतीं शास्त्रनिवहीं
 अशी विश्वांकारें परिणति १ घडावी ह्यणुनिया
 चिदानंदाकारा धरिशि शिवपत्नी बनुनिया ॥ ४ ॥
 तुलां आराधोनी हरि युवतिरूपास नटला
 जयातें देखोनी स्मरहँरहि अत्यंत भुलला
 अनंगी ही रम्या तनु मिळुनि तो मोहित करी

१ कारणरूपानें. २ त्याचा (रजाचा) स्वीकार. ३ हें जगत् ब्रह्मा
 रचितसे इत्यादि अन्वय. ४ नष्ट करितो. ५ अभयरूप प्रसादाच्या चि-
 न्हाला. ६ इच्छेपेक्षां जास्त. ७ अग्नि, वायु आणि आकाश. ८ प्रासिद्ध.
 ९ अनेक शास्त्रग्रंथांत. १० विश्वरूपानें. ११ विकास. १२ ज्ञानानं-
 दात्मकस्वरूपाला. १३ कोणे एके प्रसंगीं नारायणानें स्त्रीवेष धारण
 करून कनकस्वामी-(?) चें मन वश करून त्यास मारिलें; त्यावेळचें
 स्त्रीस्वरूप आपणांस दाखविण्याविषयीं शिवानें नारायणाची प्रार्थना केली.
 त्यावरून नारायणानें त्या रूपानें प्रकट होऊन शिवाचें चित्त मोहित
 केलें, अशी पौराणिक कथा आहे. तिला अनुलक्षून हें वर्णन आहेसं
 दिसतें. १४ मदनाचें मथन करणारा शिवही. १५ मदनालाही; मदनानें
 त्रिपुरसुंदरीचें आराधन करून आपलें अनंगत्व घालविलें व सुंदरांगत्व
 संपादन केलें अशी कथा वामकेश्वरमहातंत्रांत आढळते.

मुनींचीही चित्तें, तव भजनशक्ती आशि खरी ॥९॥
 फुलांचें कोदंडें, भ्रमरमय मौर्वी, शर तसे
 सरोजादी पंच स्फुट, सुरभि साह्यप्रद असे
 गती ज्याची राहे अर्चपल, असे शीत बहुत
 सुखस्पर्शा ऐसा मलयभव तो मारुत रथ
 अशी सामग्री तों सकलहि मृदू फार असुनी
 तुझ्या प्रेमांपांगें मदन अखिलक्षोणिस जिणी ॥ ६ ॥
 स्फुरे कांची^१ श्रोणीतीटें, युग कुचांचें कलशेंसें
 कटी सूक्ष्मा भारी, मुख विमल पूर्णेन्दु विलसे
 धनू, बाणा, पाशा, शृणिस धरि चाऱ्हीं निजकरीं
 अशी शैवी शक्ती सतत विलसो संमुख बरी ॥ ७ ॥
 महीं मूलाधारी, उदक मणिपूरांत, अनल
 वसे स्वाधिष्ठानी, हृदयगतचक्रांत अनिल
 अशा चक्रांच्याही उर्परितनचक्रांत गंगन
 असे आज्ञाचक्रीं मन, ह्यणति तंतज्ञ^३ निपुण ॥८॥

१ मुनि स्थिरमति असतात ह्यणून त्याच्या पुढाल 'ही' या पदाचें
 स्वारस्य येथें विविक्षित आहे. २ धनुष्य. ३ दोरी. ४ कमलादिक. ५
 वसंत. ६ मंद. ७ सुखकारक आहे स्पर्श ज्याचा असा. ८ मलय-
 पर्वतावर उत्पन्न झालेला. ९ वायु. १० प्रेमकटाक्षानीं. ११ सगळ्या
 पृथ्वीला. * जिकतो. १२ चमकते. १३ कमरपट्टा. १४ श्रोणीप्रदे-
 शावर. १५ अल्प कुंभासारखे. १६ अंकुशाला. १७ समोर. १८ पृ-
 थ्वीतत्व. १९ मूलाधार नामक चक्रांत. २० उदकतत्व. २१ मणि-
 पूर नामक चक्रांत. २२ अग्नितत्व. २३ स्वाधिष्ठानचक्रांत. २४ अ-
 नाहतचक्रांत. २५ वायुतत्व. २६ वरल्या ह्य० विशुद्धिचक्रांत. २७
 आकाशतत्व. २८ आज्ञाचक्रांत. २९ मन हें तत्व. ३० तंत जाण-
 गारे विद्वान्.

अशीं षट्चक्रे हीं सकलहि शरीरांत असती
 तयांमाजीं, माते ! तव अनुचरी वास करिती
 तयां उल्लंघोनी दशशतदले ज्यास असती
 अशा पद्मीं क्रीडा करिशि पैतिसंगें, भगवति ! ॥९॥

सुधेन्दुक्षीराभ प्रकट मुकुटीं इंदु विलसे
 करीं माला, पोथी, वरें, सभर्यरक्षा धरितसे
 संकृत् रूपा ऐशा तव करिति लोकीं नमन जे
 तयांच्या वाणीतें अमृतसम माधुर्य निपजे ॥ १० ॥

कवींच्या हृत्पद्मापरि अरुणवर्णा भगवती
 अशा तूतें कोणी भजक हृदयामाजि धरिती
 सदुक्तीची शक्ती अति सुरस त्यांना त्वरित ये
 बळे वेधी जी कां सहृदयमनाला अतिशयें ॥११॥

जिच्या अंगांतूनी अमृतचि सदा पाझरतसे
 अशा तूतें ध्यातां नर अमृतदृष्टी बनतसे
 विलोकी तो सर्पा तरि पळति दर्पा त्यजुनि ते
 तशी त्याची दृष्टि ज्वरजनितसंताप हरिते ॥१२॥

‘ भवानि ! त्वं दासे मयि वितर दृष्टिं सकरुणाम् ’
 असें प्रार्थ्याला भजक जंव आरंभि वचना
 ‘ भवानि ! त्वं ’ ऐसें श्रवणिं पडतां तत्क्षणिं अहा !

१ सहस्र दळें. २ सदाशिवाबरोबर. ३ हे जननि. ४ चुना, कापूर
 आणि दूध यांच्याप्रमाणें कान्ति ज्याचा असा. ५ प्रसाद. ६ भययुक्त
 भक्तांचें रक्षण. ७ एकवार. ८ हृदयरूप कमलासारखी. ९ गर्वाला. १०
 ज्वरापासून उत्पन्न झालेल्या संतापाला. ११ ‘ हे भवानि, या तुझ्या
 दासावर करुणाकटाक्ष फेंक ’ असा या संस्कृत चरणाचा अर्थ आहे. १२
 ‘ भवानि ! त्वं ’ असे दोन शब्द.

भवानित्वा देशी ! जननि ! तव औदार्यचि महा ! १३
 शिवाच्या तूं अर्ध्या न, परि सगळ्याही सुतनुला
 हरीशी, शंका हे मज निपजते देखुनि तुला
 पहा, देहा कांती अरुण, नयनें तीन असतीं
 कला रम्या भालीं विमलविधुची तेविं दिसती ॥ १४ ॥
 विरंची पंचत्वा, हरि विरतिला, काळ मरणा
 तसा पावे नाशाप्रति धनद, देवेंद्र निधना
 असे कल्पांतीं हें सकलच लया पावत असे
 तुझ्या सौभाग्यानें तव पति लयातीत विलसे ! ॥ १५ ॥
 किरीटांची शोभा तव कवण वर्णील जननि !
 जया माणिक्यांच्या स्थालिं विलसती दिव्य तरणी
 तयांच्या कांतीनें शैबल विधुचें खंड दिसते
 विलोकोनी वाटे रुचिर मधव्याचेंचि धनु तें ॥ १६ ॥
 जयाच्या साम्यातें वरिति नैवेनीलोत्पलवनें
 जयाच्या सौगंध्या स्तविति बहु मंदारमुमनें
 तुझा ऐसा जो कां जननि ! कंवरीभार रुचिर
 हरो तो माझे हें हृदयगत अज्ञानतिमिर ॥ १७ ॥

१ भवानीपणाला. ' भवानि, त्वं ' असे शब्द भक्ताच्या मुखावाटे
 निघतांच तूं त्याला भवानित्व देतेस ह्याणजे भवानीच करून सोडतेस
 असा अर्थ. २ तूं शिवाच्या अर्ध्या न परि सगळ्याही सुतनुला. हरीशी
 (हरण करितेस) असा अन्वय. ३ दिसते. ४ ब्रह्मदेव. ५ मृत्यूला.
 ६ विरामाप्रत. ७ इंद्र. ८ मरणाला. ' पंचत्वा, ' ' विरतिला, ' आणि
 'निधना' या पदांचा 'पावे' या क्रियापदाकडे संबंध. ९ नाशापलीकडे.
 १० मुकुटाची. ११ हे आई. १२ सूर्य. १३ चित्रविचित्र. १४ इंद्राचें.
 १५ प्रफुल्लित निळ्या कमळांचे ताटे. १६ मंदार नांवाच्या देववृक्षांचीं
 फुले. १७ केशपाश. १८ हृदयांत असणारे. १९ अज्ञानरूप अंधकार.

तुझ्या भांगामध्ये बहु अरुण सिंदूर भरला
 नवा बांलार्काचा किरण मम चित्तास गमला
 मुकेशांचे कौंतिव्रज भंवति त्याच्या विलसती
 तयांनीं तो बंदीकृत जणुं असे लोक ह्मणती ! ॥ १८ ॥
 मुखाचें सौंदर्य, क्षितिर्धरमुते ! दाटुनि तया
 नसे कोठें मार्ग त्वरित निघण्याला ह्मणुनिया
 असे भांगाचा हा नहर रचिला कीं ? भगवति !
 असे काव्यामार्जी निपुण कवि निःशंक ह्मणती ॥ १९ ॥
 सुगंधि त्वद्वक्त्र, स्फुट विमल अंभोरुह असे
 जयांच्या भोंतालीं कुण्टिलकचवृंद भ्रमरसे
 तशी दंतांची ही धवलरुचि जी केसरुचि ते
 मदालांगी घेती शिवनयनरूपभ्रमर ते ॥ २० ॥
 किरीटीं शोभाळ्यां विमल विधुचें खंड दिसतें
 तुझें देवी भालस्थल मज दुजें तेंचि गमतें
 जई सामुह्यानें दृढ उभयसंयोगाचि घडे
 तई तो पूर्णेन्दू मुघटित जनीं दृष्टिस पडे ॥ २१ ॥

१ कोंवळ्या सूर्याचा. २ तेजाचे समुदाय. ३ कोंडलेला. ४
 पर्वतकन्ये. ५ प्रफुल्लित. ६ कमल. ७ कुरळ्या केशांचे समुदाय.
 ८ भ्रमरांसारखे. ९ शुभ्रकांति. १० तंतु. ११ रसाला. १२ शि-
 वनयन हेच भुंगे. १३ शोभायुक्त हें ' किरीटीं ' याचें विशेषण.
 १४ उलट समोरासमोर होण्यानें. १५ वळकट. १६ भालस्थल आणि
 किरीटगतचंद्रकला यांचा मिलाफ. १७ प्रसिद्ध पूर्णचंद्र. १८ चांगला
 तयार झालेला.

तव भ्रूवल्ली त्या कुटिल मदनाचें धनु, तशी
 गमे दृष्टी भौर्वी, अतिरुचिर कृष्णभ्रमरशी
 दिसेना दोहींचा हिमनगसुते ! भाग मधला
 धरी हस्ताग्रीं त्या स्मर ह्यणुनि आच्छादित भला २२
 कवीद्रांचीं स्तोत्रें सुरस भरलीं ज्यांत असतीं
 अशा त्या कर्णाच्या निकट नयनें दोन असतीं
 विलोकोनी त्यातें नयन तिसरें भालगत तें
 अमूयेनें जाणों, हिमनगसुते ! रक्त दिसतें ॥२३॥
 हरीं शृंगारार्द्रा, इतरपुरुषी कुत्सेनपरा
 सरोपां गंगेशीं, शिवसुचरितीं विस्मिततरा
 हराचे भूषाही निरखुनि मनीं भीति धरिते
 स्वकीया तेजानें कमलवनसौभाग्य हरिते
 सख्यांशीं स्मेराढ्या, मजविषयिं होऊनि सदया
 हरो दृष्टी ऐशी तव, जननि ! या संसृतिभया २४
 रंहाती कर्णाच्या जवळिं, मृदुपर्क्षमेहि असतीं
 ज्यां पुंखांऐसी, बहु गिरिसुते ! जीं विलसतीं

१ भ्रूलता; भोंवयारूप वेली. २ धनुष्याची दोरी. ३ काळ्या
 भ्रमरासारखी. ४ हिमालयकन्ये ! ५ कपाळावर असणारे. ६ मत्स-
 रानें. दुसऱ्या दोन नयनांना कर्णाचें सान्निध्य असल्यामुळें कवीद्रांच्या
 सुरसस्तोत्रांचा लाभ झाला; आपण दूर पडल्यामुळें आपणांस तो
 तसा झाला नाहीं ह्यणून त्या दोन नयनांविषयीं मत्सर. ७ हराच्या
 ठायीं. ८ शृंगाररसानें ओथंबलेली. ९ तिरस्कारयुक्त. १० (सवतम-
 त्सरानें) रागावलेली. ११ शिवाच्या लीलांविषयीं. १२ फार विस्मय
 पावलेली. १३ भूषणार्थ घातलेले सर्प. १४ कमलवनाचें सौंदर्य. १५
 स्मितयुक्ता. १६ या संसारभयाला. १७ याला ' जीं ' (नेत्रें) हा
 कर्ता. १८ मऊ पापण्या. १९ ज्या नेत्रांना. २० पुच्छासारखीं.

स्मरारीच्या चित्ता शम हरुनि कामार्त कारितीं
 तुझीं ऐशीं नेत्रें मदनशरलीलेस धरितीं ॥ २९ ॥
 तुझ्या नेत्रां वर्ण स्फुट अरुण तेवीं सित असे
 तृतीया नेत्राला अरुणपण ये कर्जलवशें
 ह्यणोनी सत्वादि प्रकृतिगुण जे तीन असती
 हरीत्यादी ते हे कारिति बुध ऐसी अनुमिती ॥ ३० ॥
 नदी शोणां, गंगां, तर्पनतनया, यांपरि महा
 धरिशी तीर्थांचा असुलभ असा संगम पहा!
 दयार्द्रा होवोनी, अरुणधवलश्याम, नयनीं
 जनांच्या पापौघा हरण करण्यासाठीं, जननी! ॥ ३१ ॥
 तुझीं नेत्रें कर्णीं सतत, जननी! लग्न असतीं
 ह्यणोनी मीर्नाली उदकिं लपती वाटुनि भिती
 तशी श्री^{१०} टाकूनी कुवलर्य^{११} दिनीं, रात्रिं परते

१ शिवाच्या. २ मदनाच्या बाणाच्या लीलेला. येथें भगवतीच्या ने-
 त्रांवर बाणांची कल्पना करून त्यांच्या पापण्यांवर पुंग्वांची कल्पना केली
 आहे. ३ पांढरा. ४ लालपणा. ५ काजळानें. ६ सत्व, रज आणि तम हे
 (प्रकृतीचे गुण). सत्वरजस्तम यांचा वर्ण अनुक्रमें श्वेत, रक्त आणि नील
 असतो अशी कविप्रसिद्धि आहे. ७ मायेचे गुण. ८ विष्णुप्रभृति. ९ तर्क.
 १० शोणभद्र. ११ भागीरथी. १२ यमुना. १३ असुलभ संगम न-
 यनीं धरिशी इ० अन्वय १४ तांबडा, पांढरा आणि काळा. हे 'संगम'
 याचें विशेषण. भगवतीच्या अरुण, धवल व श्याम या वर्णांनीं युक्त
 तीन नेत्रांवर शोणभद्र, गंगा व यमुना यांच्या अदृष्टपूर्व व अश्रुतपूर्व
 संगमाची मनोहर कल्पना येथें केली आहे. १५ कर्णीं लग्न असतीं ह्य०
 कानाशीं लागलीं आहेत. कानाशीं लागणें हे चहाडखोराचें लक्षण
 आहे. या पदांनीं नेत्रांचें आकर्णपातित्वही ध्वनित झालें. १६ मत्स्यां-
 च्या पंक्ति. १७ लक्ष्मी. १८ चंद्रविकासि कमल. १९ दिवसां.

असैं! माते! लोकीं बहुत पिशुनाला मन भितें ॥२८
 तुझ्या नेत्रोन्मेषें ह्यणति जगदुत्पत्ति, जननि !
 तसें नाशा पावें सकलहि तुझ्या नेत्र-मिलनीं
 असा हा सिद्धांत प्रथितें म्हणुनी काय, सद्ये !
 तुवां स्वीकारीलें सतत अंनिमेषत्वचि, बये ॥ २९ ॥
 तुझी दृष्टी दीर्घा तशिघ करुणार्द्रा विलसते
 तिनें दूरस्थाही मज निराखिं दीनासि निरुते
 तुझी हानी नोहे, मज तरि वहू लाभ घडती
 महालीं रानींही किरण विधुंचे तुल्य पडती ॥ ३० ॥
 तुझ्या बाळ्या दोन्ही विधुंशकलशा वक्र असती
 अनंगाचे चाप प्रथितें जन त्यांना समजती
 अंपांगांच्या योगें सशर गमती त्या, भगवति !
 हराच्याही चित्ता निपजविति त्या शीघ्र विकृति ३१
 सरस्वत्युक्ती ज्या मधुर अमृताहूनि असती
 त्यांतें एकोनी शिर तुकविशी जें भगवती !

१ चहाडखोराला. हे भगवति ! तुझ्या नेत्रांची स्पर्धा करणाऱ्या
 मीनपंक्ति आणि कुवलयश्री यांना तुझीं नेत्रें तुझ्या कानांशीं लागल्यामुळें
 आपल्यावर आतां काय प्रसंग येतो कोण जाणें अशी भीति वाटून त्यां-
 पैकीं पहिलीनें ह्यणजे मीनपंक्तीनें पाण्यांत दडी मारली आहे व दुस-
 रीनें ह्यणजे कुवलयश्रीनें दिवसां कोठें तरी लपून राहण्याचा निश्चय के-
 ला आहे ! असा भाव. २ नेत्र उघडण्यानें. ३ नेत्र मिटले
 ह्यणजे. ४ प्रसिद्ध. ५ निमेषरहितत्व. ६ दूर असणाऱ्या (मज)
 ७ खरोखर. ८ नुकसान. ९ चंद्राचे. १० चंद्रकोरीसारख्या. ११
 धनुष्यें. १२ प्रसिद्ध. १३ कटाक्षांच्या. १४ बाणयुक्त. १५ बाळ्या.
 १६ विकार. १७ सरस्वतीचे आलाप. १८ आनंदानें हलवितेस किंवा
 डोलवितेस.

तईं होई मंजुस्वन मणिगणांचा श्रुतितैल्या
 जणों तें वाणीला, प्रतिवचन देशी, परिशिल्या ३२
 जईं वाणी वीणेवरि शिवगुणां गाय बसुनी
 तिची मोदें श्लाघा, जननि ! करिशी साधुवचनीं
 तुझा तेव्हां कर्णीं स्वरमधुरिमा तीं^२ परिमुनी
 सलजा होवोनी त्वरित करि वीणे^३ गवसणी ॥३३॥
 नखांच्या लालीनें नवनलिनरागास हंसती
 अशा वानू हस्तां तव वद कसें गे भगवति !
 अहा ! लक्ष्मीपादें अरुणपण ये ज्यास बरवें
 तुझी त्या पद्माला करसदृशता केविं म्हणवे ? ॥३४
 तुझे लोक्षारगें अरुणतम, अत्यंत रुचिर
 नमीं मी तें पादद्वय, भगवती ! जोडुनि कर
 जयाच्या आघातास्तव मदनशत्रूहि शिव तो
 अशोकाची ईर्ष्या^{२४} सतत हृदयामाजि धरितो ३५

१ मंजूळ स्वर. २ रत्नसमुदायांचा. ३ कानांतल्या. श्रुतितल्या म-
 णिगणांचा इ० अन्वय. ४ प्रत्युत्तर. ५ ऐकलेल्या. 'जणों तें परिशिल्या
 वाणीला प्रतिवचन देशी असा अन्वय. ६ सरस्वती. ७ शिवाच्या गुणां-
 ना. * गाऊं लागली. ८ आनंदानें. ९ प्रशंसा १० 'वाहवा!' 'खाशी!'
 अशा शब्दांनीं. ११ आवाजाची गोडी. १२ सरस्वती. १३ वीणेला. १४
 गवसणी करी इ० अन्वय. वीणा गुंडाळून ठेवते असा अर्थ. १५ ताज्या
 कमळाच्या कांतीला. १६ लक्ष्मीचा पाय लागून. १७ लालपणा. १८
 चांगलें. १९ हाताची योग्यता. २० लाखेच्या रंगानें. २१ अत्यंत रक्त.
 २२ प्रहार व्हावा ह्मणून. २३ अशोकवृक्षाची. २४ चुरस, मत्सर. तरुण
 विलासवती स्त्रिया आपल्या वामचरणानें अशोकाला ताडन करितात व
 त्यामुळे त्याला वहर येतो अशीं कविप्रसिद्धि आहे. भगवतीच्या चर-
 णाचें आघातसुख अशोकाला मात्र आहे, आपणांस नाही; ह्मणून अ-
 शोकाचा मत्सर.

करी मिथ्यागोत्रःखलन शिव, तें मानुनि खरें
 भवानी ! तूं शीर्षी^२ हाणिशि पद त्याच्या बलभरें
 'भली केली !' ऐसें, स्मरुनि मनिं^३ तो रोष पहिला
 वेद नूपूरांच्या मुखरणमिषें मन्मथ तिला ॥ ३६ ॥
 तुझी जी पादाग्रें अतिमृदु तयांना क्षितितलीं
 कवी कूर्मीपृष्ठासम समजती, गोष्ट न भली
 विवांही पाषाणीं काठिनतर्म गंगाधर तयां
 कैरीं स्थापी; हेही अनुचित तया होय सदर्या ॥३७
 कैचीं कौटिल्यातें धरि, सरलता मंदहसितीं
 मृदुत्वाला गात्रीं, स्तनिं बहुत काठिन्य वरिती
 अती सूक्ष्मा मध्यें, जगद्वेनकार्यां सकरुणों
 अशी शैवी शक्ती भुवनिं मिरवे एक अरुणा ॥३८
 शिवाच्या तूं अंतःपुरिं वसशि तें तपट्टमहिषी
 तुझी पादार्चाही चलें मतिनरा होइल कशी ?

१ दाटून भलतें नांव घेणें. पार्वतीला हाक मारावयाचे वेळीं भलत्या-
 च स्त्रीच्या नांवानें तिला शिवानें दाटून हांक मारिली असा अर्थ. २
 मस्तकावर ३ प्रसिद्ध. ४ शिवानें आपणांस जाळून भस्म केलें तत्संब-
 र्धीं रोष. ५ तोरड्यांच्या. ६ आवाजाच्या रूपानें. *मदन. ७ भवानी-
 ला, पार्वतीला. मन्मथ तो पहिला रोष मनिं स्मरुनि नूपूरांच्या मु-
 खरणमिषें तिला 'भली केली !' ऐसें ह्मणे असा अन्वय. ८ कास-
 वीच्या पाठीसारखी. ९ योग्य. १० लग्नाच्या वेळेला. ११ अत्यंत
 कठिण अशा. हे 'पाषाणीं' याचें विशेषण. १२ पादाग्राना. १३ हा-
 तांनीं. १४ ठेवी. १५ गंगाधराला. १६ दयायुक्त अशा. हे 'तया'
 याचें विशेषण. १७ केशाच्या ठिकाणीं. १८ मंदहास्याच्या ठिकाणीं.
 १९ अवयवांच्या ठिकाणीं. २० मध्यप्रदेशाच्या ठिकाणीं. २१ जगाच्या
 रक्षणाच्या कामीं. २२ दयायुक्त. २३ त्याची पट्टराणी. २४ पादपूजन.
 २५ चंचल बुद्धीच्या मनुष्याला.

तुझ्या अंतर्द्वारीं विधिहरिमुख श्रेष्ठ वसती
 तयांना आठीही परम तिथल्या सिद्धि मिळती ॥ ३९ ॥
 प्रदीपज्वालांनीं रविसै अरती जेविं करणें
 शशीला चंद्रांश्मप्रसृतसलिलीं अर्घ्य करणें
 समुद्राची त्याच्या सलिलनिवहें तृप्ति करणें
 तसें त्वद्वाणीनें तवचि, जननि ! स्तोत्र करणें ॥ ४० ॥

अजविलाप.

साकी.

नैसर्गिकही धैर्य लोपलें, कंठ दाटुनी आला
 इंदुमतीच्या विरहें अजनृप विलाप करिता झाला ॥ १ ॥
 ताप लागतां कठिण जड तरी लोह द्रवोनि जाय
 मृदुतनुधारी मनुजाची त्यापुढे कथा मग काय ? ॥ २ ॥
 ' मृदु सुमनेही पडुनि तनूवरि हरिताति प्राणास
 हनन इच्छितां विधिही अल्पहि नसे साधनायास ' ॥ ३ ॥
 ' अथवा अंतक मृदुवस्तूवरि मृदुचि टाकितो पाश
 प्रथम निदर्शनं याचें नलिनी, जिचा करी दव नाश ' ॥ ४ ॥
 ' बरें, होय ही माळचि मारक ऐशी समज धरावी
 तरी ठेवितां स्वहृदयिं सखिची वाट कां न मज दावी ' ॥ ५ ॥

१ ब्रह्मा, विष्णु वगैरे. २ दिव्याच्या ज्योतींनीं. ३ सूर्याला. ४
 आरती. ५ चंद्राला. ६ चंद्रकांतमण्यापासून निघालेल्या उदकांनीं.
 ७ पूजोपचार. ८ उदकसंचयानें. ९ मूळचें, आंगचें. १० सूर्य-
 वंशीय राजा अज याची पत्नी इन्दुमती, तिच्या ११ अचेतन.
 १२ मनांत आणिलें असतां. १३ विधात्याला. १४ साधनाची खटपट.
 १५ काळ. १६ उदाहरण. १७ मारणारा, प्राण घेणारी. १८ याला
 'ती' हा अध्याहत कर्ता.

- ‘ मना आलिया देवाजीच्या विषहि अमृत होईल !
अथवा अमृतहि कधीं कधीं तें विष होउनि जाईल ! ’ ॥६॥
- ‘ कीं दुर्दैवें विधि ही दावी वैज्रप्रहरणलीला
रक्षुनि तरु तो प्रहरि तयाच्या शाखाश्रितें वल्लीला ! ’ ॥७॥
- ‘ आजवरी अपराध हातुनी माझ्या अगणित झाले
परि नचि झिडकारिलें तुवां मज एकवारही, बाले ! ’ ॥८॥
- ‘ अहह ! आजि हें काय जाहलें कारण अणुहि नसोनी
मौनव्रत मजसवें, प्रिये ! त्वां धरिलें काय म्हणोनी ? ’ ॥९॥
- ‘ वरुनि दावितों प्रेम तुला मी, गमलें तव चित्ताला
कारण गेलिस पुसल्यावांचुनि, सखये ! परलोकाला ’ ॥१०॥
- ‘ सखिच्या मागुनि गेलों मग कां परत तिच्याविण आलां
सहो म्हणुनि हा जीव अभागी स्वकर्मपरिणामाला ’ ॥११॥
- ‘ सुरतक्रीडा करितां मजशीं श्रम बहु तुजला झाले
तेणें कांते ! धर्मबिंदु तव मुखकमलावरि आले ’ ॥ १२ ॥
- ‘ तेही अजुनी तसेचि दिसती तुझा मात्र लय झाला
किती तरि अहा ! नर्ध्वरता ही मनुजाच्या देहाला ! ’ ॥१३॥
- ‘ तुज दुखवावें अशी कल्पना मनांतहि न कधिं आली
मग मज टाकुनि जाया स्वर्गीं बुद्धि तुला कां झाली ? ’ ॥१४॥
- ‘ क्षितिपति ह्मणती मला ह्मणुनि कीं धरिशि मनामधिं दावा
शाब्दिक नातें असें खचित तें, तूंचि प्राणविसावा ! ’ ॥१५॥
- ‘ कुटिल, नील, कुमुमालंकृत तव पवन हलवि केशांस
जिवंत होउनि उठशिल ऐशी तेणें उपजे आस ’ ॥ १६ ॥
- ‘ उठोनि चंद्रानने ! ह्मणुनि मम विरहदुःख परिहारीं

१ वज्राच्या आघाताचा चमत्कार. २ शाखेचा आश्रय करून राहिलेल्या वेलीला. ३ यांना ‘ जीव ’ हा कर्ता अध्याहृत आहे. ४ सहन करो. ५ आपल्या कृतीच्या फळाला. ६ क्षणभंगुरता.

ओर्षधि जेवीं हिमनगतिमिरा निजतेजें संहारी ' ॥ १७ ॥

‘ वरतीं कुरळे केश विखुरले, शब्द एकहि न बोलें
ऐसें मुख तव पाहुनि दयिते ! हृदय बहुत हें पोळें ’ ॥ १८ ॥

‘ आलिगुंजारव शांत जयांतिल, दीन आणि मिटलेलें
पंकज, तेवीं तुझे वदन हें आजि असें झालेलें ’ ॥ १९ ॥

‘ इंदु, यौमिनी; अंबुद, चपली; चक्रवाक, चक्रांगी;
फिरुनि भेटती परस्परांतें प्रेमें, चारुतरांगि ! ’ ॥ २० ॥

‘ म्हणुनि तयांना सुसह वाटतो विरह, न तैसा मातें
भेट न आतां अपुली पुनरपि, जातों यमसदनातें ’ ॥ २१ ॥

‘ कोमलपल्लवशय्या ही तव मृदुतनुलागि रुपावी
तीच तनु अतां साहिल, सखये ! चिंताधिरोहण केवीं ? ’ २२

‘ भेटशील तूं पुन्हां कदाचित् ऐशी होती आस
आजि प्राणेश्वरि ! पारि गेली समूळ ती विलयास ’ ॥ २३ ॥

‘ सुंदर नयनानंदकर अशा असती वस्तु अपार
मनोविनोर्दनशाले ! तुजविण दिसती सकल असार ’ ॥ २४ ॥

‘ ज्यातें परिसुनि मोदभरानें रसिक तुकवितो मान
प्रियंवदे ! तव विरहें न रुचे कर्णमधुर तें गान ! ’ ॥ २५ ॥

‘ वसंतैलक्ष्मी रम्य उपवनीं करिते विविध विलास
कुरंगनयने ! तूं नसल्यानें रंग फिकाचि तयांस ’ ॥ २६ ॥

‘ अलंकार रमणीय, मनोहर वसनें, निष्फळ झालीं
मृदुशय्येसहि आजि, विलासिनि ! काय अवकळा आली ! ’ २७

१ तृणज्योति नांवाची लता. ही रात्रीं प्रकाशित असते. २ हिमाल-
याच्या अंधकाराला. ३ रात्रि. ४ मेघ. ५ वीज. ६ चितेवर चढणें.
७ नयनांला आनंद देणाऱ्या. ८ मनाला करमणूक करणारे प्रिये !
९ वसंतशोभा.

- ‘ होतिस सख्ये! विश्वासाची गृहिणी चतुर हुषार
संकटकालीं दिलीस मसलत मजला हितकर फार ’ ॥२८॥
- ‘ एकांतांतिल हितगुज करुनी रंजविलेंसि मनास
प्रियशिष्याही होउनि शिकलिस संगीतादिकलांस ! ’ ॥२९
- ‘ ऐशा तुजला क्रूरकृतान्तें आजि हिरावुनि नेलें
हाय हाय ! मग काय राहिलें ! सर्वस्वचि मम गेलें ’ ॥३०॥
- ‘ सुहास्यवदने ! सुगंध, रुचिकर, म्यां घेउनि उरलेलें
मधु येथें आतांचि सखे ! त्वां हर्षें प्राशन केलें ’ ॥ ३१ ॥
- ‘ त्यावरि आतां उष्णत्रांप्ययुत वैरतीं पाठविलेला
जलांजली तूं घेशिल कैसा न कळे मम चित्ताला ’ ॥३२॥
- ‘ गजान्त लक्ष्मी अजगेहान्तरिं फुकट नांदते, बाले !
तुझ्यावरोवर खरें त्याचें मुख अस्तंगत झालें ! ’ ॥३३॥
- “ आम्रवृक्ष हा सरस, असे ही नामी प्रियंगुवेल
बाइ ! जोडपें किति तरि यांचें नयनां गोड दिसेल ! ” ३४
- ‘ असें बोललिस मात्र ! हातुनी घडलें नाहीं कांहीं
लगिन त्याचें न लावितां तुज जाणें योग्यचि नाहीं ’ ॥३५॥
- ‘ ज्याचे दोहेंद तुवां पुरविले वामचरणघातांनीं
अशोक तो हा भरुनी जाइल, रसिके ! मधुर फुलांनीं ’ ३६
- ‘ तत्सुमनांनीं आजवरी तव केश अलंकृत झाले
त्यांचा आतां अंजलि कैसा देऊं तुजला, बाले ! ’ ॥३७॥
- ‘ अखंड लक्ष्मी, दक्ष सखीजन, तनय रूपगुणवान
पति अजही हा तुला मानितो मुख्य साहवा प्राण ’ ॥३८॥

१ मद्य. २ उष्ण अश्रूंनीं भरलेला. मद्यावर उष्णोदकप्राशन करणें आयुःशास्त्रनिषिद्ध आहे हें येथें सहज सुचविलें आहे. ३ स्वर्गाला. ४ डोहले. ५ डाव्या पायाच्या प्रहारांनीं. तरुणींनीं अशोकाला वामचरणानें प्रहार केला असतां त्यास फुलें येतात अशी कविप्रसिद्धि आहे.

‘ असा असुनिया प्राणसखे! हा थाटदार संसार
काय मांडिले असे तुवां हें मरणकार्य अनिवार?’ ॥ ३९ ॥

‘ कटाक्ष चंचल हरिणीमध्ये, मंद गमन हंसीत
अभिनय पवनें डोलविलेल्या नवकोमलवल्लींत ’ ॥ ४० ॥

‘ मधुर बोल पिकवदनीं तेवीं, ऐसे गुण हे मार्गे
रमवाया मज तुवां ठेविले करुणा येउनिया गे!’ ! ॥ ४१ ॥

‘ उपाय तव हे अपाय करिती तापवुनी मम काय
हाय हाय! पुरवेल जरी हें जीवित सोडुनि जाय’ ॥ ४२ ॥

संमोहखंडन.

पादाकुलक.

धनार्जनाची सोडीं तृष्णा
मंदमते ! करिं मती वितृष्णा
निजकर्मानें मिळतें वित्त
त्यानें रंजविं अपुलें चित्त ॥ १ ॥

अर्थ अनर्थाचि केवल आहे
त्यापासुनि सुखलवहि न लाहे
सुतापासुनिहि धनिका भीती
सार्वत्रिक ही दिसते रीती ॥ २ ॥

कमळावरचें जैसे पाणी
तैसें जीवित चंचल मानीं
आधिभुजंगें समस्त लोक
ग्रस्त जाहले करिती शोक ॥ ३ ॥

न करीं धनजनयौवनगर्व
काल हरी तें क्षणांत सर्व

मायामय हें अखिल सोडुनी
ब्रह्मपदीं दे मती जोडुनी ॥ ४ ॥

नित्य करीं मनिं तत्त्वचिंतन
नश्वरवितीं ठेवुं नको मन
क्षणभरि येथें सज्जनसंग
एकचि करितो भवभयभंग ॥ ५ ॥

‘असें कवण मी ? अलों कोठुनी !’
विचित्र संसाराची सरणी
‘स्त्री पुत्रादिक कोण कुणाचीं ?’
समज करुनि घे, बंधो ! याची ॥ ६ ॥

पैसा अडका मिळविशि जोंवरि
सगे सोयरे तुझे तोंवरीं
जरा आलिया मागुति देहीं
कोणी ही तुज पुसें न गेहीं ॥ ७ ॥

कामक्रोधादिकां निवारीं
‘असें कोण मी ?’ मना विचारीं
आत्मज्ञानें विहीन असती
ते नरकांतारिं बुडोनि पचती ॥ ८ ॥

कल्पतरूचें मूल निकेतन
शयन भूमितल, अजिन हि वसन
सर्वपरिग्रहभोगत्याग
कवणा देई सुख न विरंग ! ॥ ९ ॥

१ एकचि (एकटा) सज्जनसंग इ० अन्वय. २ घर. ३ आंथरुण.
४ हरिणाचें कातडें. ५ वस्त्र. ६ आपल्या अशा मानलेल्या सर्व वस्तू-
च्या उपभोगाचा त्याग. ७ वैराग्य.

बाल तौवरी क्रीडनि दंग
तरुण तौवरी अंगरंग
वृद्धपर्णी मग चिंतादीन
ब्रह्मपर्दी नचि कोणी लीन ॥ १० ॥

जनन पुनरपी पुनरपि मरण
पुनरपि जननीजठरीं शयन
संसारिं हे स्फुटतर दोष
त्यांत कसा तुज वाटे तोष ! ॥ ११ ॥

शत्रुमित्रसुतबंधुसौर्यरीं
वैर, मित्रता दोन्ही न करीं
सर्वाभूतीं धरिं तूं समता
इच्छिसि झडकरि जरी ब्रह्मता ॥ १२ ॥

सांज सकाळ हि, तशि दिनरात
येती पुनरपि शिशिरवसंत
काल खेळतो जातें आयु
तरी न सोडितो आशार्वायु ॥ १३ ॥

अंग गळोनी पिकलें मुंडें
दंतपंक्तिनें त्यजिलें तुंडें
कांपत कांपत करिं धरिं दण्ड
तरि न सोडिते आशा पिण्डें ॥ १४ ॥

१ मदनाचा विलास. २ आईच्या उदरांत. ३ अगदीं ठळक. ४
ही सप्तमी आहे. ५ सगळ्या प्राण्यांच्या ठिकाणीं. ६ आशारूप वायु.
आशावायु मला न सोडी असा अर्थ. ७ डोकें ८ तोंड. ९ आशा
पिंड न सोडिते असा अन्वय. १० मांसाचा गोळा; अर्थात् देह. हे
'सोडिते' याचें कर्म. आशा 'सोडिते' याचा कर्ता.

मी, तूं इतरहि अवघे एक
 हा तुज नाही हृदयिं विवेक
 आत्मरूप हें सगळें पाहीं
 भेद सोडुनी दे लवलाही ॥ १९ ॥

सूर्योदय.

स्रग्धरा.

निःसीमानंदकंद प्रकटित जणुं कीं मूर्तिमान् पंकजांचा !
 कीं प्राणाधार शोकज्वरविकल अशा कोकसीमंतिनींचा !
 संहर्ता तामसांचा, प्रियकरं अथवा लोकनेत्रांगनांचा
 आला हा पुंजं गुंजारुण उदयगिरिप्रांतिं दिव्यप्रभांचा ! १
 पद्मद्रोहा करोनी धवलित करिती व्यापुनी विश्व सर्व
 ऐशा इन्दुद्युतींचा झडकरि हरुनी नेति निःशेषं गर्व
 तेजाने निर्दलोनी^२ हिमकण, गिळिती भूतळींच्या तैमाते
 त्या दैन्यध्वंसकांहीं दिनेकरकिरणीं येउं पावित्र्ये माते ॥२॥
 भेदुनी भूरुहाचे उदर पडति ज्या भूवरीं भानुमौला

१ अपरिमित आनंदाचा कांदा किंवा गडा. २ प्रगट झालेला. ३ शरीरधारी, ४ सूर्यविकासी कमलांचा. ५ जीवाला आधार. ६ दुःखसंतापाने व्याकुळ झालेल्या. ७ चक्रवाकस्त्रियांचा. पंकजे सूर्योदयां प्रफुल्लित होतात व चक्रवाकमिथुनांचा संयोगही त्याच वेळीं होतो, या कविसंप्रदायाला अनुलक्षण येथें वर्णन आहे. ८ हनन करणारा. ९ अंधकारसमूहाचा. १० पति. ११ लोकांच्या नेत्ररूपी स्त्रियांचा. १२ गोळा १३ गुंजांसारखा तांबडा १४ उदयपर्वताच्या शिखरावर १५ स्वर्गातील तेजांचा. १६ सूर्यविकासिकमलांचा द्वेष १७ याला 'ज्या' हा अध्याहृत कर्ता. १८ चंद्रकिरणांचा. १९ पूर्णपणे. २० नाहीसे करून. २१ दवाचे विंदु. २२ अंधकाराला. २३ दैन्य दूर करणाऱ्या. २४ सूर्यकिरणांनीं. २५ पवित्रपणा. २६ झाडाचे. २७ किरणपंक्ति.

त्यांचे ठायीं धरितो शुक्रशिशुनिवह स्वर्णदण्डभ्रमाला
 वृक्षांच्या पल्लवाग्रीं हिमकण किरणीं भानुच्या रक्त झाले
 डाळिंबाचेचि दाणे समजुनि करि तो त्यांवरी चंचुचाळे ॥ ३ ॥
 तोर्यांनीं कुंकुमाच्या सकलहि जैगतीजाल गेलें भिजोनी
 गेले तेही मदांधर्भ्रमर सुटुनिया पँद्मबंधामधोनी
 ऐकूं येई द्विर्जांची कलकल, दिसतें गोसहस्रप्रदान
 भाग्यें वृंदारकांच्या हरिहृदयदयिते जाहलें पुत्ररत्न ! ॥ ४ ॥
 जाणों कीं पर्वतांच्या सुविमलेशिखरीं हिंगुलें^३ लेप केला
 वृक्षांच्या अग्रभागीं विळसति अथवा पल्लवोल्हासलीला

१ लहानलहान पोपटांचा समुदाय. २ सोन्याच्या दांडीच्या भ्रांतीला
 हें 'धरितो' याचें कर्म. ३ वृक्षांच्या पल्लवाग्रीं भानुच्या किरणीं रक्त झाले
 (झालेले) हिमकण डाळिंबाचेच दाणे समजुनि त्यांवरी तो (शुक्र
 शिशुनिवह) चंचुचाळे करी (चोंची मारी)' असा अन्वय. ४ पा-
 प्यानें. ५ केशराच्या. * भूमंडळ. ६ उन्मत्त भ्रमर. ७ सूर्य-
 विकासिकमलरूप कारागृहांतून. ८ पक्ष्यांची. पुत्रोत्सवपक्षीं ब्राह्म-
 णांची. ९ हजार किरण (भूमीवर) सोडणें; पुत्रोत्सवपक्षीं हजार गा-
 ईचें दान. १० देवांच्या ११. इंद्राच्या खोला. पूर्वदिशा इंद्राधिष्ठित
 असते यास्तव अशी कल्पना केली आहे. या श्लोकांत सूर्योदयावर पु-
 त्रजन्माची कल्पना केली आहे. सूर्योदयाच्या वेळीं भूमंडळ अरुणवर्ण
 होतें; पूर्वदिवशीं सायंकाळीं पद्मामध्यें प्रतिबंधांत पडलेले उन्मत्त
 भ्रमर आपल्या बंधांतून मुक्त होतात; पक्ष्यांचा किलबिलाट सुरू होतो;
 आणि सूर्य आपले सहस्र किरण भूतलावर सोडीत असतो असा चम-
 त्कार दृष्टीस पडतो. या चमत्काराबरोबरच पुत्रजन्मोत्सवाचा प्रकार
 ह्यणजे भूमीवर कुंकुमाचा सडा, कैद्यांची सुटका, ब्राह्मणांची गडबड व
 गोप्रदानाची गर्दी या गोष्टींचेही यांत वर्णन आलें आहे. १२ स्वच्छ शि-
 खरावर. १३ हिंगुळानें. १४ पल्लवांच्या अत्यंतमधुरकांतीचा विलास.

किंवा प्रालेयपुंजीं विरचित खदिरांगारसंघात होत
 ऐसे ते भानुभानू तैम पळवुनिया बुद्धिबृद्धी करोत ॥ ९ ॥

कविप्रशंसा.

व. ति.

*जी दूषणान्वित हि शून्यचि दूषणांनीं
 तेवीं खरांकित हि कोमलवर्णखाणी
 ऐशी अपूर्व कृति ज्या कविराजयाची
 त्या वाल्मिकीप्रति असो नति आज यांची ॥ १ ॥
 ज्याची गिरी प्रसवली भुवनैकसार
 श्रीभारत, प्रणति त्यास अनेकवार
 १६ तें होय आश्रय ह्यणोनिच भूषणानें
 संज्ञा तदंक वारली जनिं भारतीनें ॥ २ ॥
 लोकीं ज्यास ह्यणती कविताविलास
 तो वंद्य होय मजला कवि कालिदास
 पाषाणही द्रवति यत्करुणारसानें
 त्या वंदितों हि भवभूतिस आदरानें ॥ ३ ॥

१ बर्फीच्या ढिगावर. २ ठेवलेले, रचिलेले. ३ पुष्कळसे खराचे
 निखारे. ४ सूर्यकिरण. ५ अज्ञान. ६ ज्ञानवर्धन. * जी कृति, जो ग्रंथ.
 ७ विरोधपक्षीं दोषयुक्त. परिहारपक्षीं दूषणराक्षसाच्या नांवानें युक्त.
 ८ रहित. ९ दोषांनीं. १० विरोधपक्षीं कठोरवर्णांनीं युक्त; परि-
 हारपक्षीं खरराक्षसाच्या नांवानें युक्त. ११ मृदु अक्षरांची खाण.
 १२ नमन. १३ प्रस्तुत ग्रंथकाराची. १४ वाणी. १५ भुवनांचा मुख्य सा-
 रभूत अंश. १६ भारत. १७ भारत आहे चिन्ह जिचें अशी. १८
 वाणीनें. भारताचा आश्रय केल्यामुळें भारतीला भारतीपणा आला
 असा भाव. १९ कवितादेवीचा अभिनय. २० ज्याच्या (कृतीमधील)
 कर्णरसानें.

झाली शिखंडिनि शिखंडि अशी पुराणी
 आहे कथा विदित, तेविंच आज वाणी
 व्हावे प्रगल्भ रसपूर्ण ह्यणोनि काय
 बाणस्वरूप धरुनी अवतीर्ण होय ! ॥ ४ ॥

श्रीहर्ष हर्षवि, गुणाढ्य गुणी विराजे
 तेवी सुबंधुहि सहज्जनबंधु साजे
 दावी सुकोमलपदे जयदेववाणी
 त्या शब्दसृष्टिजनकांस कसा न मानी ? ॥ ५ ॥

‘जो अग्रगण्य असतां हि ‘ अकिंचनांत ’
 मोठी ‘ समर्थ ’ पदवी मिरवी जगांत
 ‘ स्वामी ’ जयास ह्यणती असुनी हि ‘ दास ’
 तो साधुवर्य नमिला गुरु रामदास ॥ ६ ॥

सोपान थोर अर्पवर्गमहोदयाचा
 सोपान, सोदर दुजाहि निवृत्ति^{१०} ज्याचा
 ती मुक्ति होय भगिनी विमला विलोकीं
 ज्ञानस्वरूप भगवान् स्वयमेव जो कीं ॥ ७ ॥

१-२ द्रुपदकन्या. ही तपोबलानें आपलें स्त्रीत्व एका यक्षाला देऊन त्याचें पुंस्त्व आपण घेऊन शिखंडी झाली अशी कथा आहे. ३ जुनी. * सरस्वती. शिखंडिनी मागे शिखंडी झाली तशी आतां वाणी बाण झाली असा शब्दचमत्कार व आणि व यांच्या सावण्यानें या श्लोकांत आलेला आहे. ४ नैषधकाव्य, रत्नावली वगैरेचा कर्ता. ५ बृहत्कथाकार. ६ वासवदत्तेचा कर्ता. ७ सहृदयलोकांचा बंधु ह्य० मित्र. ८ गीतगोविंदाचा कर्ता ह्याची वाणी. ९ कवींस. १० कसा मान देणार नाही ? ११ रामदास. १२ दरिद्री लोकांत. या पद्यांतील विरोधाभास अगदीं स्पष्ट आहे. १३ जिना, दादर. १४ मोक्षरूप मोठ्या उत्कर्षाचा. १५ सोपानदेव. १६ बंधु. १७ निवृत्तिनाथ. १८ मुक्ताबाई.

ऐसा कवीन्द्र नुतसाधुकुलावतंस
 श्रीज्ञानदेव नमिं तच्चेचरणांबुजांस
 गीतार्थबोध करुनी जशि भारतीला
 केली तशीच बहु धन्य तैयें महीला ॥ ८ ॥
 भागीरथीविमलभंग दुभंग होती
 तें अमंग परिभूत तयां करीती
 ऐशी अलौकिक करी कृति वैश्य कोणी^१
 त्याचे धरीं चरणरेणु शिरीं, नमोनी ॥ ९ ॥
 वैराग्यकंद कविहीर^३ कविप्रवीर^४
 श्रीरामचंद्रचरणीं रमला कवीर
 त्याच्या पवित्र कृतिला^५ नैति होय माझी
 तें तुटो प्रबल हा भवबंध आजी ॥ १० ॥
 श्रीभारतीचरण सेवुनि थोर झाले
 जन्मास फार असले कविवृन्द आले
 ती भारती पारि^६ जयें विलसे सनाथ

१ स्तुतसाधुकुलांत श्रेष्ठ. २ त्याच्या पादकमलांस. ३ श्रीमद्भगवद्गी-
 तेच्या अर्थाचें ज्ञान. ज्ञानेश्वरीचा. ज्ञानेश्वरी हा ग्रंथ गीतेवरील मराठी
 भाष्य आहे. त्यानें गीतार्थाचा प्राकृतजनांस बोध करून दिला. ४ वाणी-
 ला. ५ ज्ञानेश्वरांनीं. ६ गंगेचे पवित्र तरंग. ७ छिन्नभिन्न, नष्ट. ८
 तिरस्कृत. ९ तरंगांना, लाटांना; अमंग आपल्या अमंगत्वामुळें भंगुर अशा
 भागीरथीतरंगांना जिंकते झाले असा अर्थ. १० अर्थात् तुकारामबोवा.
 ११ पायधूल. १२ वैराग्याचा कांदा किंवा गड्डा. १३ ज्ञानिश्रेष्ठ. १४ काव्यें
 करणारांत प्रमुख. १५ नमन. १६ सरस्वतीचे पाय. १७ कविसमुदाय.
 १८ ज्यामुळें. १९ पतियुक्त. सरस्वतीच्या चरणाचे दास असे कवि
 अनेक झाले; परंतु तिचा पति ह्यणवून घेण्याची योग्यता एकनाथमहा-
 राजांच्या ठिकाणींच कायती आहे असा भाव.

तो एक एथ मिरवे कवि एकनाथ ! ॥ ११ ॥

सर्वाहुनी प्रिय गमे परमेश्वरासी

ठावा असा तुळशिचा महिमा जनांसी

तद्दास त्यास तिजहूनहि होय मान्य !

सद्व्य तो तुळशिदास जगांत धन्य ! ॥ १२ ॥

मुक्तेशकाव्य बघुनी हृदयीं न मावे

आनंद, आज न त्यासि कसें नमावें ?

ज्याचे जनीं श्रुत असे सकलांस नाम

त्या श्रीधराप्रति करीं प्रणयें प्रणाम ॥ १३ ॥

नावेंचि वामनें, अवांमन-कीर्तिखाणी

ज्यालागि वाम न सुधामधुंगीत वाणी

दे तीं प्रतिक्षणिं सुतोष नवा मनाला

वंदीं^१ अशा भुवनवंदित वामनाला ॥ १४ ॥

षड्जेतरेस्वरविकारहि पूर्ण ठावा

संरक्तरामधन यद्हृदयीं वसावा

सन्धैस्तपक्ष कारि विष्णुपदीं विहार

१ श्रीविष्णूला. २ तुळशीदास. ३ परमेश्वराला. ४ लघु. ५ मोठ्या
कीर्तीची खाण. ६ प्रतिकूल. ७ अमृत आणि मध यांनीं जिची स्तुति
केली अशी वाणी. ८ वाणी. ९ विशेष आनंद. १० मी वंदन करितों.
११ भुवनानें वंदिलेला. १२ वामनपंडितांना. १३ षड्जाहून इतर
ध्वनिप्रकार. १४ (भक्ताविषयीं) अनुरागयुक्त रामरूप मेघ. १५
सोडलेला आहे भेद ज्यानें असा; अभेददर्शा. १६ परमेश्वरपदीं.

तो अद्भुत द्विजमयूरहि वंद्य फार ॥ १५ ॥
 जी नाचली तुणतुण्यावरि पूर्वरंगी
 झाली पवित्र पुढती हरिनामसंगी
 ती रामजोशिकविची नवपद्यलीला
 नाही कशी रमविणार महन्मतीला ? ॥ १६ ॥
 चित्तास फार चटका फटका अमोल
 लावीच एक घटिका लटिका न बोल
 ऐशी चमत्कृतियुता कविता कवीन
 फंदी अनंत करि, त्या न कसा नमीन ? ॥ १७ ॥
 भांडार थोर परभक्तिरसायनाचे
 ऐसे प्रसिद्ध असती कटिबंध ज्याचे
 तो शेवटीं अमृतराय नमावयास
 सप्रेम नम्र करितों निजमस्तकास ॥ १८ ॥

१ अलौकिक. २ ब्राह्मण मयूरकवि. सामान्य मयूरपक्ष्याला षड्जा-
 शिवाय इतर स्वरविकार ठाऊक नसतात; सजलनीलघनाशिवाय इतर
 धन त्याच्या ध्यानाचे विषय नसतात; आणि पंखाशिवाय आकाशांत सं-
 चार करण्याचे सामर्थ्य त्याला नसते; तेव्हां या सर्व गोष्टी करणारा
 जो द्विजमयूर तो अद्भुतच ह्याटला पाहिजे. 'स्वर,' 'संरक्तराम,'
 'पक्ष,' 'विष्णुपद,' आणि 'द्विज,' या पदांवरील श्लेष वरील
 स्पष्टीकरणावरून सहज स्पष्ट होतील. * रामजोशी यांचे पूर्ववय डफा-
 वर लावण्या ह्याणण्यांत गेलें, पुढें त्यांनीं आपल्या वाणीचा हरिनामा-
 च्या ठायीं उपरम केला असें समजतें. २ नवीन किंवा मधुर पद्यां-
 चा विलास. ३ चमत्कारयुक्त. ४ कविश्रेष्ठ. ५ त्या कसा न
 नमीन इ० अन्वय. ६ ईशभक्तिरूप रसायनाचे.

रतिविलाप.

सार्क.

नंतरं विधिनें सावध केली मूर्च्छित मन्मथजाया
 दुःसह नूतनवैधव्याचे परमदुःख सोसाया ॥ १ ॥
 पाहुं लागली स्वस्थमनानें ती उघडुनि नयनांला
 न वाटलें पति नष्ट होउनी दर्शनदुर्लभ झाला ॥ २ ॥
 प्राणविसाव्या ! असे कुशल कीं ? सांग तुझे पतिराया !
 असें वदोनी स्तिमित जाहली पंचशराची जाया ॥ ३ ॥
 शिवनयनाग्निज्वाला भडकुनि जो उदयाला आला
 भस्मराशि तो पुरुषाकृति तंव दिसला तन्नयनांला ॥ ४ ॥
 त्यायोगानें पुनः एकदां दुःखें व्याकुल झाली
 धरणीवरती लोळुनि तत्कुचिं धूसरता बहु आली ॥ ५ ॥
 अलक विखरुनी हृदय ताडुनी विलपे मैनसिजकांता
 स्वसमचि जाणो करी भूमितें त्या समयीं विरहार्ता ! ॥ ६ ॥
 ' तव वपु होतें अगा प्रियकरा ! लावण्याची खाण
 रसिक विलासी जनांस गमलें तें सुंदर उपमान ' ॥ ७ ॥
 ' दग्ध जाहलें तें ! परि मम हें हृदय न भंगुनि जाई !
 ठीकचि; अबला निष्ठुर असती ! नवल काय मग बाई !'
 तुझिया जवळी प्राण जयाचे ऐशा यांही जनाला
 टाकुनि केलें गमन कुठें त्वां ? सांडुनिया प्रणयाला ॥ ९ ॥

१ शिवानें मदनाला जाळून भस्म केलें, तेव्हां त्याची स्त्री रति
 हिनें त्याच्याकरितां विलाप केला तो या पद्यांत वर्णन केला आहे. २
 मदनाची बायको. ३ मदनाची. ४ शंकराच्या डोळ्यांतून निघालेली अग्नी-
 ची ज्वाला. ५ मलिनपणा. ६ कुरळे केश. ७ मदनाची स्त्री. ८ ज्याची
 उपमा द्यावयाची अशी वस्तु. ९ वपु, शरीर. १० मद्रूपजनालासुद्धां.
 ११ प्रेमाला.

' जलौत्र पाडुनि सेतुबंधना जलजीवितनलिनीला
 सोडुनि जातो, तशीच तव कृति आहे प्रियकरशीला ! ' १०
 ' परोपरीनें माझ्या मनिची तुवां पुरविली आस
 स्वप्नांतहि मम अप्रिय नाही शिवलें तव हृदयास ' ॥ ११ ॥
 ' मीही होतें सदा जिवलगा ! आज्ञांकित तव दासी
 तोषविलें तुज जें जें प्रिय तें तेंचि करुनि सर्वाशीं ' ॥ १२ ॥
 ' प्रणय असा हा परस्परांमधिं अनुपम असता झाला
 मग मज टाकुनि गेलासी कां आजी परलोकाला ? ' ॥ १३ ॥
 ' निष्कारण कीं असें करिशि तूं सांगें मजला आतां
 शोकाकुल मी फारचि झालें, धांवें जीवितनाथा ! ' ॥ १४ ॥
 ' हाक मारितां मज, भलतीचें नांव वदनिं तव आलें
 ह्यणुनि मेखलाबंधन केलें तुज, तें मनिं कीं आलें ' ॥ १५ ॥
 ' कर्णावरच्या सुगंधकमलें ताडन केलें तेव्हां
 पराग त्यांतिल नयनीं रुपुनी दुःख जाहलें तें वा ' ॥ १६ ॥
 ' " अगे प्रिये ! मम हृदयीं वससी, " मधुर वचन हें फार
 वदलासी तूं मज लागोनी रसिका ! वारंवार ' ॥ १७ ॥
 ' असें सर्व तें मिथ्या ! मजला भूल पाडिली काय !
 कारण, तव वपु नष्ट जाहलें; परि मी अंविकृतकाय ! ॥ १८ ॥
 ' दुज्या जीविता ! प्रिया अनंगा ! मी ही येतें आतां
 तुझी जयामधिं नूतन वसती त्या लोकींच्या पंथा ' ॥ १९ ॥
 ' सकलहि फसला जीव लोक हा, हानि जाहली फार

१ पाण्याचा लोंढा. २ बंधान्याला. ३ जल हेंच आहे जीवन जिचें
 अशा कमळवेलीला. ४ प्रिय आहे शील ज्याचें अशा. ५ पूर्णपणें. ६
 कटिसूत्रानें बंधन. ७ तें तुला आठवलें कीं काय ? ८ किंवा. ९ विरूप
 झाला नाहीं देह जिचा अशी.

कारण, अखिलांचा तूं असशी, दयिता ! सौख्याधार ' ॥२०॥
 ' पुरमार्गामिधि वर्षाकालीं पसरें तंम घनघोर
 विजा चमकती, गडगड गडगड होतो घनरव घोरें ' २१
 ' अशा समर्थि अतिभीतकामिनी प्रियजनगेहा न्याया
 कवण तुजविणें समर्थ आहे ? या लोकीं, पतिराया ! ' ॥२२॥
 ' अरुणलोचनें अपुल्या वीर्ये चंचल करि जो फार
 ज्यायोगानें भाषणामधें स्खलनहि वारंवार ' ॥ २३ ॥
 ' असा वारुणीमद तरुणींचा उपहासाप्रति जाय
 तूं नसतां प्रियतमा ! तयाची इथें प्रतिष्ठा काय ? ' ॥ २४ ॥
 ' निष्फल ज्यांचा उदय तुझ्याविण, तो विधु तव विरहानें
 शुक्लपक्षिही सोडिल अपुली कृशता अतिदुःखानें ॥ २५ ॥
 ' नील, अरुणही किंचित् सुंदर ऐसा देठ जयांचा
 मधुरापिकरेंवें सूचित होतो बहरहि तेविं जयाचा ' ॥२६॥
 ' रसालेंतरुचा नवीन मोहर असा, कोण नर आतां
 ' तुजविण शैरसम योजायातें आहे ? जीवितनाथा ! ' ॥२७॥
 ' नेहमिंची तव धनुची मौर्वी भ्रमरावलि ही, कांता !
 ' मजला पाहुनि शोकाकुल जणुं होत असे ती आतां ॥२८॥
 ' हृदयानंदा ! प्राणवल्लभा ! पुनरपि, पंचशरा हे !
 अभिनवसुंदर शरीर धारण करुनि उभा तूं राहें ' ॥२९॥
 ' सुंदर मधुरालाप कराया नलगे जिस शिकवावें
 दूति करुनि रतिसमयीं ऐशा कोकिळेसि धाडावें ' ॥३०॥

१ अंधकार. २ दाट. ३ भयंकर. ४ प्रियजनाच्या घराला.
 ५ अडखळणें. ६ वारुणीनामक मद्याचा माद. ७ ज्या विधूचा.
 ८ चंद्र. ९ मोठ्या कष्टानें. १० ज्या मोहोराचा. ११ कोकिलेच्या
 मधुरस्वरानें. १२ आंव्याच्या झाडाचा. १३ शराप्रमाणें, बाणाच्या
 ठिकाणीं. १४ भ्रमरांची पंक्ति.

- ‘ सुगंध, कोमल, विकसित सुमनें गुंफुनिया त्वां हार
प्रेमभरें मम गळां घातले स्वतां करानें मार ! ’ ॥ ३१ ॥
- ‘ कर्णावरतीं रम्य कुसुमही ठेवियलें प्रणयानें
वेणीवरतीं सुभगतंर सुमें रचिलीं निजहस्तानें ’ ॥ ३२ ॥
- ‘ अलंकार हे पुष्पांचे मम अंगीं दिसती ताजे
परि, रतिकुशला ! तुझे न दिसतें वपु तें काँम्य सदा जें ’ ३३
- ‘ लाक्षारस तूं लावित असतां दयिता ! मम चरणाला
दुष्टसुरांनीं तुला धाडिलें घोरकर्मकरणाला ’ ॥ ३४ ॥
- ‘ अर्धें टाकुनि रंग लावणें झडकारिं तूं गेलास
ह्यणुनि पुनरपी येउनि तोची पुरता लाविं तयास ’ ॥ ३५ ॥
- ‘ रमणीरमणा ! स्वर्गीं येतें अंकीं तव बैसाया
जोंवारि सिद्ध न तुला सुंदरी देवांच्या भुलवाया ’ ॥ ३६ ॥
- ‘ प्रिया ! यावया सिद्ध जाहलें असेंचि तुझिया मार्गें
तरि “रति जगली मदनामार्गें” ही दुष्कृति जनिं जाँगे ’ ३७
- ‘ देह अलंकृत कसा करूं तव ? परलोकस्था कामा !
एकचि कालीं गेलें जीवित देह तसा, अभिरामा ’ ! ॥ ३८ ॥
- ‘ अंकावरतीं घेउनिया धनु बाण सरळ करितांना
वसंतभावोजीशीं संस्मित बोलतही असतांना ’ ॥ ३९ ॥
- ‘ सहज फेंकिले तुवां कटाक्ष प्रेमानें, पतिराया !
आठवतो तव विलास सगळा आतां सर्व जनांया ’ ॥ ४० ॥
- ‘ तुझा प्रियसखा, मदना ! आतां वसंत कोठें गेला
ईशें तर त्यासही नव्हेना मृत्युपथाला नेला ’ ? ॥ ४१ ॥
- अशा प्रकारें विलाप रतिचा परिमुनि मर्दनसहाय
वसंत चितीं व्याकुल झाला, ह्यणे ‘ विघ्न हें काय ? ॥ ४२ ॥

१ हे मदना! २ विशेष सुंदर. ३ लोभनीय. ४ घोर कार्य करण्याकरितां.
५ कायम आहे. ६ मांडावर. ७ मंदहास्य करीत. ८ मला. ९ मदनाचा मित्र.

- शोक करोनी शिणली वहिनी तिजला शांत कराया
 त्वरितगतीने कुसुमाकर तइं तया पातला ठायां ॥ ४३ ॥
 त्याला पाहूनि रडें कोसळें तदा मदनदयितेला
 'स्वजन पाहतां दुःखितदुःख त्यजितें मर्यादिला ! ॥ ४४ ॥
 वदे ' वसंता ! काय जाहलें पहा तुझ्या सुहृदाचें !
 शरीर होउनि दग्ध भस्म हें उडें वायुनें त्याचें ! ' ॥ ४५ ॥
 ' प्रिया ! इथें हा वयस्य माधव उत्सुक तुज भेटाया
 यावें रमणीजनप्रिया ! त्वां दर्शन यातें द्याया ' ॥ ४६ ॥
 ' दयितेवरचें चंचल असतें प्रेम फार पुरुपाचें
 मित्रजनाच्या वरचें अतिदृढ तथापि, मदना! त्याचें ' ॥ ४७ ॥
 ' कमलतंतु ते मौर्वी, कोमलसुमनें ज्याचे वाण
 ऐशा धनुनें करि माधव तव जग आज्ञांकित जाण ' ॥ ४८ ॥
 ' घाला घालुनि विधिनें नेलें माझ्या प्रियमदनाला
 विरहें माझे अर्धे प्राणचि गेले यमसदनाला ! ' ॥ ४९ ॥
 ' ह्यणुनि माधवा ! लवकरि माझे करीं एक हें कौज
 अग्नि देउनी प्रियाकडे मज पांचविण्याचें आज ' ॥ ५० ॥
 ' इंदुसर्वें जातसे चंद्रिका, घनासर्वें चंपला वा
 स्त्रीहि पतिसर्वें, धर्म असा हा पूर्ण जडसहि ठावा ! ' ॥ ५१ ॥
 ' प्रियगात्राचें सुभग भस्म हें पयोधरां लावून
 सुमशय्येवरि तसें पावकीं बसेन मी जाऊन ' ॥ ५२ ॥
 ' अनेक वेळां दोषांचेही सहाय केलें फार
 रचुनि, माधवा! सुंदरसुमनीं शयन परम सुकुमार ' ॥ ५३ ॥
 ' परी वसंता ! चिता रचाया लवकारि लागे आतां

१ वसंत, २ मदना ! ३ वसंत, ४ काम, ५ चांदणें, ६ वीज,
 ७ अचेतनास, ८ मदनाच्या अवयवांचें, ९ अग्नीमध्ये, १० विद्याना.

- प्रार्थियते तुज येवढेंच मी जोडुनि दोन्ही हातां' ॥ ९४ ॥
 ' मला दिलेल्या अशीला मग करीं प्रज्वलित वारें
 मलपर्वतापामुनि येत्या, सत्वर अपुल्या हातें ' ॥ ९५ ॥
 ' विदित असे तुज, माझा मदन प्राण बैहिश्वर आहे
 सदय तयाचें हृदय विरह हा किती वेळ तारिं साहें' ? ९६
 ' भस्म जाहल्यावरि मजलागी एक जलांजलि द्यावा
 पान करिल तो जाण मजसवें स्वर्गीं प्राणविसावा ' ९७
 ' रसालतरुच्या सरसमंजिन्या अर्पीं मग मदनाला
 पिंडदानविधिसमयिं, माधवा ! त्या प्रिय फार तयाला ' ९८

दमयन्ती.

व. ति.

राजन् ! विदेर्भतनया विपिनांत आली
 तापे प्रचण्डकिरणीं जिथ अंशुमाली
 तन्वी दिसे तनु तिची विरहव्यथांनीं
 शोकार्त होउनि वंदे अतिदीन वाणी ॥ १ ॥

१ येणाऱ्या. २ बाहेर हिंडणारा. ३ अगा धर्मराजा ! धर्म वनवासांत असतां एके दिवशां बृहदश्व ऋषि त्याच्या भेटीस आलां. त्यासमयीं त्या ऋषीनें धर्मराजाला नलोपाख्यान सांगितलें. त्यांतील दमयंतीचा नलविरहप्रसंग प्रस्तुत पद्यांत थोडासा वर्णिला आहे. यांत कोठें दमयंती आपणांशींच बोलत आहे, कोठें नलाला संबोधून विलपत आहे आणि कोठें नलप्रवृत्त्यर्थं अन्याशां भाषण करित आहे. ४ दमयंती. ५ सूर्य. ६ कृश. ७ याला ' ती ' हा अध्याहत कर्ता.

- ‘ प्राणेश्वरा ! त्यजिसि कां मज एकलीला
 होऊनिया वश तया अदया कलीला ?
 गेलास, हाय ! नलराय ! कुठे ? वढान्या
 अन्या न होय भुवनीं मजशी अधन्या ’ ॥ २ ॥
- ‘ त्वां अश्वमेध करुनी बहु दान केलें
 वैरी तसें यशाहि थोर दिगन्ति नेलें
 ऐसें असोनि दयितेविषयीं न वाटे
 चिर्तीं दया ! तव दयानिधि काय आटे ? ’ ॥ ३ ॥
- ‘ जें जें समक्ष वदलासि मला, उदारा !
 तें तें प्रिया ! स्मर; कशी त्यजितोस दारा ?
 जें काय हंस वदले तुजला मलाही
 आणुनि तें मनिं विचार करुनि पाहीं ’ ॥ ४ ॥
- ‘ प्राणप्रिया सहृदया ! वद शब्द कांहीं
 प्राणप्रियेस तव रक्षक येथ नाहीं
 मंदस्मिता करुनि हर्षविलेंसि जीतें
 कां आजि मौन धरुनी छळितोसि तीतें ? ’ ॥ ५ ॥
- ‘ ज्याचें पवित्रतम नाम जगास तारी
 औदार्य अर्थिजनसंघविपात्ति वारी
 यद्वैर्य वैरिर्तरुणीनयनांबु हारी
 तो कां विपैन्नवनितार्ति न दूर सारी ? ’ ॥ ६ ॥
- ‘ राजे दुजे बहु तथापि तयांत साजे

१ तया अदया कलीला वश होऊनिया इ० अन्वय. २ उदारा !
 ३ मजसारखी. ४ यज्ञविशेष. यांत अश्वाचें-हवन करावें लागतें.
 ५ याचकजनांच्या समुदायाचें दारिद्र्य. ६ शत्रूंच्या ब्रियांचे अश्रु.
 ७ दुःखामध्यें पडलेल्या स्त्रीचे हाल.

तेजें निजें अधिक, इंदुहि ज्यास लाजे
वाजे जनीं सतत यत्कृतिचा नगारा
त्याची वनीं विलपते प्रियधर्मदारा ! ' ॥ ७ ॥

‘ मी मन्दभाग्य चुकल्या हरिणीप्रमाणें
रानावनांत भटकें बहु दीनवाणें
आक्रोशही करितसें तुज आठवोनी
संतापशांति करिं बोलुनि गोड वाणी ! ’ ॥ ८ ॥

‘ या शैलभूवरिं, नला ! अथवा वनांत
सिंहादि हिंस्रपशु ज्यांमधिं हिंडतात
देखें न मी तुजसि निद्रित बैसला वा
नाहीं तुझ्याविण मला दुसरा विसावा ! ’ ॥ ९ ॥

‘ आला, अगा प्रियतमा ! मृगराज आला
वाटे न धीर लवही मम मानसाला
धावें, नुपेक्षिं; तुजवांचुनि सांग आतां
रक्षील कोण अबला इथ ही अनाथा ? ’ ॥ १० ॥

‘ “ नाहीं मला प्रिय दुजें तुजवांचुर्नीया ”
ऐसें पुनः पुनरपी वदलासि राया !
तें काय होय, रमणा ! लटिकेंचि सारें ?
सत्यप्रिया ! फसवितोसि मला कसा रे ? ’ ॥ ११ ॥

‘ हें केवढें नवल थोर दिसें अगाई !
टाकूनिया मजसि दूर मृगेन्द्र जाई !
हा हाय ! हाय ! विरहानलताप जाळी
केवीं टळेल विधिनें लिहिलें कपाळीं ? ’ ॥ १२ ॥

‘ उंचुंगसानु हिमंगौर गिरी अगाई !

१ आवडती पत्नी. २ सिंह. ३ हे प्रिया ! ४ सिंह. ५ लिहिलेले.
६ उंच आहेत शिखरें ज्याचीं असा. ७ बर्फाच्या योगानें शुभ्र.

हा येथ; यास पुसतें प्रियवृत्त बाई !
याचेवरी करिति मोर सुनृत्यलीला
वैर्षागमीं बघुनि नीलेंघनावलीला ' ॥ १३ ॥

‘ प्राणेश्वरास फिरतें विपिनीं पहात
कोठेंहि तो न दिसतो, झुरतें मनांत
शोकें उलें हृदय, शून्य दिसे धरा ही
कोठें नेंगेन्द्र ! मम जीवितनाथ राही ? ’ ॥ १४ ॥

‘ तो पुण्यसंचय, निकेतन सद्गुणांचें
सौंदर्यसार, गृह तो जयदेवतेचें
श्रीचें विलाससदन प्रिय, तो नरेन्द्र
वर्णू शकेल तरि काय तया कवीन्द्र ? ’ ॥ १५ ॥

‘ ऐसा अनंतगुण तो नलराज आहे
प्राणेश जाण मम, तद्विरहा न साहें
हें दुष्ट जीवित कसें दुरिं जात नाही
देहास सोडुनि, पहा ! अति रीतना ही ’ ॥ १६ ॥

‘ कोणास जाउनि पुसूं “ मम कांतकाय
त्वां पाहिलासि विपिनीं नलराज काय ? ”
“ तूं शोधितेस दमयंति ! जया प्रियार्थांते
तो हा; ” असें वचन कोण वदेल मातें ? ’ ॥ १७ ॥

१ नळाची बातमी. २ सुंदर नृत्याचा विलास. ३ पावसाळ्याच्या आ-
रंभी. ४ पाण्यानें ओथंबलेल्या काळ्या भोर ढगांच्या रांगेला. ५ अगा
पर्वतश्रेष्ठा हिमालया ! ६ पुण्याचा निधि किंवा सांठा. ७ घर, भांडार.
८ सौंदर्याचा तात्विक अंश. ९ विजयरूप देवतेचें. १० लक्ष्मीचें
११ क्रीडाभवन. १२ नरांमध्ये श्रेष्ठ, अर्थात् राजा. १३ कविश्रेष्ठ.
१४ अनंताप्रमाणें किंवा अनंत ह्यणजे अपरिमित आहेत गुण ज्याचे
असा. १५ प्राणांचा धनी; अर्थात् पति. १६ क्लेश. १७ सुंदर आहे
देह ज्याचा असा. १८ पतीला.

बोधामृत.

ओंवी.

श्रीरामाची सहधर्मिणी
 दशवदने नेली वनांतुनी
 रत्नाकर पडला बंधनीं
 दुर्जनसंबंध नसावा ॥ १ ॥
 हरिला अंधमुते अर्थ
 तथा जिणावया समर्थ
 तरी वन सेविती पांडव संपार्थ
 मुझे समय पाळावा ॥ २ ॥
 स्वराज्यमदे नहुषनृपति
 कोपविता झाला मुनींप्रति
 होवोनि सर्प पडला क्षिती'
 'दर्प नसावा ऐश्वर्यवतां ॥ ३ ॥
 मारावया देवकीतनया
 उपजली बुद्धी कंसराया
 वसुदेव सूक्तीनीं वळवी तथा
 सीमें मूर्खा वश करावे ॥ ४ ॥
 बंधो ! त्यजी अविचारमद
 ऐसा दशकंठारीं बुद्धिवाद
 करितां बंधन पावला धनदे

१ जाया, पत्नी, बायको. २ रावणाने. ३ समुद्र. ४ सेतुरूप बंध-
 नामध्ये. ५ दुर्योधनाने. ६ संपत्ति. ७ अर्जुनासह. ८ वचन, प्रतिज्ञा.
 ९ अगस्ति वगैरे मुनींस. १० भूमीवर. ११ गर्व. १२ मधुर किंवा
 उपदेशपर वचनांनीं. १३ सामोपचाराने. १४ कुबेर.

मूढास बोध अनर्थावह ॥ ५ ॥

लंकेश्वर गर्वराशी

झगडा करी कार्तवीर्याशीं

क्रीडामृगसम पडला पार्शीं

बलिष्ठाशीं विरोध नसावा ॥ ६ ॥

यजनसमयीं शिशुपालें

हरीशी दुर्भाषणीं निंदिलें

तेणें तया निधन पातलें

महेनीयां न निंदावें ॥ ७ ॥

सकलवीरकुलभूषण

श्रीकृष्णाचा बहिश्चर प्राण

नैर्तकी होय तो अर्जुन

कालोचित वृत्ति आदरावी ॥ ८ ॥

एककलात्माही निशारमण

शंभुशिरीं पावे मान

तेवीं न अंबरीं ही कलापूर्ण

महादाश्रयें महत्त्व येतें ॥ ९ ॥

शरतल्पीं गांगेय पडुडला

त्यापासोनि धर्म धर्म परिशिला

तेणें मनिंचा संशय फिटला

आप्तोपदेश हितकर ॥ १० ॥

१ मृत्यु. २ थोरांना. ३ नृत्य करणारी स्त्री. ४ एक कला राहिली आहे ज्यांत असाही. ५ चंद्र. ६ आकाशांत ७ षोडशकलांनीं युक्त असतांही. ८ बाणांच्या शय्येवर. ९ भीष्म. १० यथार्थवक्त्याचा उपदेश.

पृथुक उपहारार्थं घेउनी
 श्रीकृष्णा भेटला सुदामा द्विजैमणी
 गेलें तयाचें दारिद्र्य फिटूनी
 संकटीं सन्मित्र सेवावा ॥ ११ ॥
 अंबरीष विश्रुत विष्णुदास
 त्यावरी अकारण कोपे दुर्वास
 तेणें सुदर्शन भ्रमवी तयास
 अस्थानीं क्रोध न दावावा ॥ १२ ॥
 हिरण्यकाशिपू यदृच्छेनें
 संचार करी जिये दिशेनें
 तिजला संभाविती ६ निर्जर नमनें
 दुर्जन दुरोनि वंदिजे ॥ १३ ॥
 द्रुपदमुतेविषयीं काम
 धरी अंतरीं कीचक अधम
 तयाचा वध करी भमि
 परस्त्रीवांच्छा नसावी ॥ १४ ॥
 क्षात्रधर्म मनीं आणून
 समरीं धनुर्धारी होऊन
 झगटला स्वजनाशीं अर्जुन
 स्वधर्म काठिणही आचरावा ॥ १५ ॥

१ पोहे. २ भेटाकरितां. ३ ब्राह्मणश्रेष्ठ. ४ सहज, अहेतुकपणें,
 निरुद्देश. ५ मान देती. ६ देव.

बेलदर्पितलंकेश्वर
 तृणतुल्य मानी शूर नृपवर
 तयासी जिंकिती वानर
 मुञ्जें गर्व न धरावा ॥ १६ ॥
 वेधिती मातेचे वाकूशर
 तेणें तप आचरी दुश्चर
 परमैपद पावला ध्रुवकुमार
 व्यैवसायात्मिका बुद्धि असावी ॥ १७ ॥
 वीर्यविनयादिगुणसंपन्न
 कुरुंनो वधिला सुभद्रानंदन
 तरी गैतशोक पार्थ करी रण
 गताचा शोक न करावा ॥ १८ ॥
 युद्धार्थ येतां दशवदन
 अर्पूनि तया पुष्पकविमान
 धनद करी अलकारक्षण
 अल्पदानें बहु रक्षावें ॥ १९ ॥
 फारा दिवशीं आला भेटी
 श्रीकृष्ण परमात्मा जैगजेठी
 कुंती निवेदी व्यैसन मारोनि मिठी
 सुहृदा हृद्गत कळवावें ॥ २० ॥
 सव्यसाची धनुर्धर अर्जुन
 त्यासी जिंकी बभ्रुवाहन

१ शक्तीच्या योगानें गर्वयुक्त झालेला रावण. २ मोक्ष. ३ निश्चय-
 रूपा. ४ अभिमन्यु. ५ गेला आहे शोक ज्याचा असा होत्साता. ६
 जगांत सर्वांत श्रेष्ठ. ७ संकट.

तरी आनंदें तयाचें मन
 पुत्रकरीं पराभव भूषण ॥२१ ॥
 गर्भस्थ असुर प्रल्हाद
 तया उपदेशी मुनिवर नारद
 पावला तेणें परमपद
 सदुपदेश अमोघफल ॥ २२ ॥

१ हटकून फल देणारा; व्यर्थ न जाणारा.

